

69
6 október 8.
67. 9/27.
100

LÉVAI LAJOS:
Petrozsény települése.
Petrozsény, 1926.

Miss. B 337

Diss.

B 337

- 1 -

PETROZSÉNY -- TELEPÜLÉSE.

433 B
Irta: Lévai Lajos.
k. tanár.

Petrozsény. 1926.

B 337

Diss. B 337

FÖLD ÉS AZ EMBER.

Föld és az ember. Talán értelmesebb, ha így helyettesítjük a fogalmakat: test és lélek. Mert, mint a lélek fentartja, megerősíti, felőkesíti a testet nemes, isteni rendeltetésének elérésére, úgy az ember is a hold tömeget, a földet a maga gazdag összetettségében kibontja, megmunkálja, felhasználja és gyönyörködik benne a műveltség ezer megnyilatkozásában. Mint ahogy a lélek test nélküli lakás és munkaterület nélkül el nem képzelhető, mert a lélek legfelsőbb, legtökéletesebb terméke, virága, tulajdonsága a testnek, mely a fejlődés törvénye szerint az Isten legszentebb templomává vagy a bűnökre legsötétebb barlang lakásává emelheti vagy súlyosíthatja az anyagot, a testet; úgy lakóhelyünk, földünk legtökéletesebb, legokosabb teremtménye, munkása és ura: az ember, aki tökéletessége, érettsége mértéke szerint a termőtalajon hol bőséges lustaságban, hol a mocsárvilágban szivós csatornázásával kárhozott vagy Istent dicsérő himnuszhoz hozz létre életével és munkájával. Testünk élő orgánuma egy tehetetlen, cőltalan anyag lenne kormányosa, összetétele, a lelke nélkül; úgy földünk jelenlegi képének minden vonásán a történelem és kultúra egész sorozatában, a földön, föld alatt és föld feletti uralmában ott van a győzelmes ember munkája.

A föld függvénye az embernek vagy ha tetszik az emberi kultúra meghatározója a föld - a fejlődés és szellemi érettség hatványmutatója szerint: Ez az igazság pedig a geográfának analitikus koordinációja.

Ezt a törvényt látjuk szinte a szemünk előtt megtestosulni Petrozsény településének tanulmányozásánál, mely az utolsó félszázadban mintegy emberöltőn keresztül lesz egy gyár püszkortelegből-munkósgyarmat, -közigazgatási község, -gazdag nagyközség és -industriális, lüktető várossá.

S mind ezt mi tette?

A szén, a föld.

S mindezt mivel varázsolta olyan szemkápráztatóan gyorsan elő a szén ?

Az emberi ésszel, energiával és kulturával. Mindent elborító sejtelmes, megrázóan fenséges erdőrengeteg borította századokkal ez előtt azt a területet, ahol most házak, kolóniák sorakoznak egymás mellett. Egy pár daróc-ruhás, román pásztorsalád húzódott meg fábol özszerott házában, félve a farkasoktól, rettegve a medvéktől a múlt század elején Petrozsény helyén s most fényes járdán ragyogó villanyárban sürrög-forrog a gazdag ruhás nép Petrozsényban.

Hogy történt mindez oly vakmerő gyorsan ? Hogy mintegy élő múzeumban most is megtaláljuk a multat a régi ortodox gör. keleti fa-templom közelében, Petrozsénynak ősmagját a Kendeffy-telepen--- ahogy manapság is kinézne a telep szén nélkül-- faakkal, bocskorral, juhásszal és stinaépitménynyel. Mellette a drótkötél-pálya viszi a postát, rádió hozza a hírt s minden rohan szédítőn, ideges gyorsasággal a békés furulyaszótól hangos, román pásztortelepülés körül-- a pénz után.

Hiszen a köszén már ott volt a Zsil-mendencéjében a rómaiak idején. Igaz ott volt, de nem volt ember, nem volt az emberi értelem még megérve, hogy hasznosítani tudta volna. Nem volt intelligens az energia, hogy hatalmába fogja a mai kor nagy energis forrását, a köszenet.... Az erdő sűrű volt, barátságtalan és ijesztő. A folyópartja csendes, lankás, nyílt és veszélytelen. S mégis az őstelepülők közül a legerősebbek neki vágnak a irdatlan erdőnek, megértik a százados tölgyek néma intéseit, mikor vén karjaikkal hívják, bátorítják őket... Gyéről az erdő, horkanva menekül a vad... győz az ember fáradtságának, kitarásának árán eljutott a Feketegyémántok hazájába, ahol a megijedt juhászpásztor tűzében köszenet dob a győzelmes emberi Akarat.

Tehát ilyen értelmes példával mutat a geográfia rá arra a törvényre, hogy a föld nem korlátlan hatalom. Hiszen a Zsil-völgyében már az ókorban ismerték a köszenet a rómaiak; a völgyeken a folyók messze vidékre legörgetik titokzatos, fekete álarcos köutasukat; a török világban rágyújtják a hegyoldalt az ellenségre. Az újkorban az erdőt pusztítják és a fát égetik a pásztor-népek a köszén helyett, mert az számukra úgy megszerzés, mint szállítás tekintetében könnyebb volt a fa, mint a szén....Míg azután a fejlődés, a kultúra a mult ártatlan

tapasztalait összegyűjtve a kibontakozás és az emberi igény útján elér-
kezik e kívül koldus-szegény vadonban s azt megbolygatva belül a föld
leggazdagabb kincstárát leli fel: a köszönet. Dolgos, kiprobált ember -
energiákat gyűjt össze mindenünnen. Országutat vezet, vasutat épít, gyar-
matokat alkot, iskolát templomot emel, megjelenik a közigazgatás s alig
pár évtized alatt az erdő, legelő helyen egy népes bányaváros terül el.

P E T R O Z S É N Y I F Ö L D R A J Z A.

Petrozsény városa Hunyadvármegyének a délkeleti sarkában a Ma-
gyar-Zsil alluvialis síkján, környező sárgaagyag és kavicsos talajt aq-
taniai és diluvialis koru dombhullámon terül el. Fekszik a Fekete-ten-
ger szintje fölött átlagos 603 m. magasságban, az északi szélesség 45°
 $25'$ és a keleti hosszúság $41^{\circ} 2'$ /Ferrotól/ metszőpontja körül, a két
Zsil egyesülésétől északra 6.2 kilométer távolságban.

A város észak-déli fő, hosszirányban épült bánya-település,
mely elszórt külgyarmataival foltonként ellepi a Zsil katlan-szerű, ha-
vasi medencéjét.

Maga a Magyar-Zsil medencéje az ugynevezett petrozsényi rész
mintegy 7.15 km. hossz tengelyű és a Petrilla-Lónyay 7.6 km. hosszú he-
lyenként 200-1800 m. széles, két, alluvialis katlanból van alkotva. A Pet-
rilla-Lónyay medence, amelynek irányvonala a nyugat-délnyugati irányban
megfelel az egész Zsilvölgy medence-tengelyének, szinte derékszögben haj-
lik az észak-dél fekvésű Petrozsényi medencére, mellyel párhuzamos völ-
gyelést mutat a Petrilla-Lónyay medencének egyik szárnya a Jiszi völgy.

A diluvialis kor ösvizei még két elzárt medencét töltöttek
fel hordalékaikkal, lerohanó árjukkal követve a tektonikai esésvonalat.
Míg a Banica patak kinetikai energiája az említett két medence töréspont
ján emelkedett választó-falat végleg elmosta, összekapcsolva a petrozsé-
nyi medencét a petrillaival sajátos rektus formájában a pleisthozen
végén.

A petrozsényi medencének északi bejárata a Banicai patak
torkolata helyén van, amely völgy amphiból és csillángneisz helyenként
felsőkréta-korú mészkő beágyazások között halad süllyed medrében komoly
meredek sziklafalak között s hirtelen, váratlanul lép regényes környeze-
téből ki a széles, szelíd vonalú petrozsényi medencébe. Az északi bejá-
ratot a mészkő sziklás Bolinegy védi a Banicai hágo felé, melyet még
1850-ben egy négyszög alapzatú őrtorony koronázott a Sztrigy völgyéből

hozott, cerithiumos mészkőköcskékből építve. A közeli múltban azonban még a romjait is széjjel hordták beépítve a Banicai alagutba, hidpillérbe és vasutvonalba.¹ E darabnál, mint mészköves környezetben a Banicai patak s mellékpatakokoskái festői részletek között szaladnak nyirfa és tölgy erdőgalleriák között ; majd elbujnak hűvös barlanglakásukba, mint a Boli patakja a hasonló nevű góthikus remetelakásába.

A petrozsényi medence déli kijárója a Román-Zsilnak egyesülése tájékán összeszűkülve érintkezik a Lupényi katlannal s azután mint insequens folyó az agyagesillám, grafit, chloritpala és amphibolgneisz kőzetű meredek, ijesztően fenséges, szűk Szurdukon keresztül folyik Oltenia felé.

Tehát medencénk főfolyója a Magyar-Zsil, mely háromsugaras főágból : Voivodu, Fetița és Sterminosu erekből ered a Poiana Muierii havas-völgyeiben. A Zsil a kainozoos kor végétől kezdve a terraszmaradványok nyomain kimutatva pozitív dél felé hódít s így a vízválasztó negatív északra halad tért veszítve. Más szóval az eocén korban még tenger választó volt a Szurduki hegycsoport és róla az orografiai irányoknak megfelelőleg a Magyar-Zsil ősvize a petrozsényi medence mélye felé folyt. Ezért folyónk dacára felsőszakasz létének széles medence jeleget, szűkületeiben és tálalaku metszetet mutat. Hátráló erozióval - számtalan oldal-vízfolyás eleven munkájával - az Olteniai Zsil átvágja a hegyláncot a miocén végére és lecsapolja először a lupényi majd a petrozsényi medencét. A miocénban tehát a vízválasztó a Costa Mamele és D. Intretia csucsokon nyugodott. A diluviumban lefolyásra talál a Banicai tartály majd a Petrilla-Lónyay medence, kialakulva a Magyar-Zsilnek alluvialis medre a Banica patakkal. S így a vízválasztó újra tovább halad északra a mai Banicai pontra. A vízválasztó tolódását a folyómedrekből, terraszmnyomokból és a fűrészkes, ránövő völgyeléssel pontosan követni lehet. Jegyzetes ránövő völgye van magának a Banica patakának s egyik balparti mellékvizének, a Roșiának. Minthogy havasi patakjai bőven táplálják a Zsilt, mint például a balpartiak között nevezetesebbek : a Valea Cimpil, R. Jietiu, Malea és a jobb oldaliak között a Banica meg a Dilza patakja, azért szeszélyes és veszedelmes víztömegével még manapság is rendszárbályozva tetemes és állandó károkat okoz. Így alluvialis lapályán a szénnek XIX. század közepe táján való megjelenéséig telepedésre nem volt alkalmas hely, sőt az egyenesen veszélyes volt.

Itt is mindjárt egy fontos anthropográfiai törvényt szegez-

hetünk le újra : A folyó, a föld adottsága századokon át befolyásolta a települést, az itt élő, kevés igényű, román pásztornép építkezéseit, tehát magát az embert. A szén megjelenésével, a technika a maga igényével oda költözik a bánya szája köré, a víz szélére, vasutat hoz, országutat vezet s megzabolázva a folyót közvetlen a partja mellett hozza létre lakóhelyét. Tehát itt már újra az ember győzött és nem a folyó ijesztése, akarata került felül. Ime e példánál is a duális geográfia-nak kölcsönös függés-viszonya az adottságok feltétele szerint kiviláglik.

A Magyar-Zsilnak mintegy 20, Jieŕiunak 15, Tájának 6 a Bani-cánál 5 kilométeres folyószakaszán a másodpercenkénti köbméter víztömeget s kilométerenként számított átlagos, természetes esést vévén tekintetbe 15,219 elméleti lóerő² érték mutatja azt a nagy energiát, melyet ez a fehérszén képvisel az olcsó Feketeszén hazájában teljesen kiaknáztatlanul. A Magyar-Zsilben és mellékvizeiben az 1870-es években bőven volt pisztráng, galóca és lepényhal;³ manapság a gyárak és a kanálisok vize teljesen kiszorították e nemes halakat, pedig a Jieŕiu patak környékén dúszasztott halfogók nyomait is fellelhet lelmi romjaiban. S a XV. és XVI. századbéli adományozó oklevelek halastavakról és bő halászatról emlékeznek meg.^{3A}

A petrozsényi medencének alapja a palaeozooskori kristályos palából, majd amphibolgneisz, kvarc és agyagpala kőzetekből áll, helyenként mezozooskoru mészleppel - általában a mag a határoló hegység kőzettani felépítése. Ebben a tekenőben épül fel azután a kainozoos kor emelete : vörös, világos, szenes, agyagos, bitumenes palák, homok, görgeteg, homokkő szénnel, zsiros, színes agyag, kavics és finom homok padokkal az eocén kortól a diluviumig. A leggazdagabb emeletei a felső oligécénnek ugynevezett aquitan koru rétegei és a felső miocén padjai, amely a Zsil-völgynek gazdagságát, településének feltételét - a barna kőszénen tartalmazza. A petrozsényi medencét köröskörül kavicsos, sárga agyagos, tarmalmokon keresztül hatalmas őshegyek szegélyezik, melyeken bő, havasi legelők, tölgy, nyír és fenyőerdők terülnek el regényes vadságban. A medencét a Parâng hegylánc uralja kopasz csucsaival a Mândra /2520/ a Cârja /2407/ és a Parâng /2076/ hármassal a délkeleti irányban. Tovább délre, mint záró hegyek a Prislopete /2017/, Gropa /1372/, mely sajátosságos koporsó alakjáról kapta nevét és a Căndetu /1552/ csucok és nyul-

ványai a nevezetesebbek. Nyugaton a Dilzsai ormok, északon a Banicai és a Costa Mamele sziklás oldalai kapcsolják össze a hegykoszorút a keleti erdős hegyhátakkal a Muncelu Jietului /:1560:/ havasaiban.

PETROZSÉNY TELEPÜLÉSE.

Ókori ör - és vásártanya.

Megismerve Petrozsény földrajzát - rátérhetünk a város településének történetére. Városunk jelen megjelenésében tisztán bányatelep, mely a XIX. század közepétől kezd lendülni és fejlődni. A gyér, pásztorkodó tanya, falu, népesedő község, iparos nagyközségből - közgazdasági jelentőségű bányagyár város lesz. S mindez alig egy háromnegyed század alatt ment végbe a szemünk előtt, emberi emlékezettől ^{ellenőrizett} művelődési és történelmi emlékek, intézmények tanúbizonysága szerint.

A kőszén - mult század jelentőségénél és tekintélyénél fogva egy új várost rajzol a térképre - új néprajzi elemet gyűjt össze bányái mellé.

A pásztorból bányászt, a famunkásból fakereskedőt teremt. A szükséges és gyors építkezésnek szükségleteit, a tárak és aknáknak anyagát a közeli erdőkből szerzi be ; mészégetőket állít és téglagyárat fűt kőszénével. Letarolja az erdőt, feltölti a horpadásokat, házsorokat von, vonatot vezet ; megkezdődik a munkás bányászat ; megjelen a kereskedelem, ipar - magával hozva a közigazgatást templomokkal és iskolákkal. S mindez egy emberöltő alatt ment végbe. Tehát a szén, a föld munkateret adott az embernek. Az ember most géppel feltárja, kihasználja a földi gazdagságot ; szénsalakból geográfiai vonalakat húz a folyó szabályozására ; - szállítási takarékságból a gyárakat a bánya mellé építi. Közlekedési útjait a hegyeken keresztül hálózatba kapcsolja. A fekete szén apadását a fehér szénnel, a víz energiájával fogja pótolni s így a szén által létre hozott bányatelepülést az oda sereglett emberi energia egy kereskedő, gyárvárossá fejleszti idők multával.

. / .

Petrozsény telepének eredete - bár nem e néven - mely névnek keletkezését később, a történelem folyamán tárgyaljuk, messze az ókori Krisztus sz.e. I.-II. századra nyulik vissza. Erről tanuskodnak az építkezések által felszínre került ókori emlékek. Így például 1869. augusztus 25-én a jelenlegi állomás helyén egy gazdag leletet találtak, melyben 200 drb. II. Fű-

lőp. Nagy Sándor féle tetradrachma fém pénz darab, egy tokos bronz-véső és két lándzsa ⁴ részlet a legértékesebb bizonyossága annak, hogy itt dák, római őrtanya és kereskedelmi megállóhely volt a Strigy völgyéből a Zsil mellett a Vulkáni hágón keresztül vezető, ókori ut mentén. Sőt a fent említett Boli-barlangból számtalan őstelepet bizonyító, lencese-disszel ékesített praehistorikus cserépdarab került már napfényre. ⁵

A Zsilvölgy, mint fontos ókori, védelmi támpont, mely a Vulkán hágó felől védte a Strigy völgyét és Dácia fővárosát, Szarmiszegetuzát - így tele van szórva barbár pénzekkel, ókori ereklyékkel, melyek között a legnevezetesebb a lupényi, aranyozott Ares ⁶ mellszobor, stilusáról ítélve a Nagy Sándort követő időkbeli származhatik.

Hogy Petrozsény mai településének helye élénk felvonulási területe volt az ókor hadászatának a Vulkáni nyergen keresztül, bizonyítja a dákok építette Boli-vár romjai, mely a Petrozsényi medence északi bejáratát zárja le a Banicai hágónál. Mindazonáltal a Magyar-Zsilnek áradásos medre ókori, kulturális letelepülésre nem volt alkalmas. Ugy hogy a dák, majd a római kolóniák állandó helyét a Petrozsénynél magasabb szintben fekvő Maleia község, melynek neve rokon csengésű a fölötte elterülő Dacia Maluensis, római provincia nevével - meg Petrilla község oldala jelöli meg.

Középkori vadász és pásztortelep.

A népvándorlás népei - összetörve, visszamenekülve gyakran találtak Hunyad-megye déli részének erdős rejtekei között biztos zugot, védelmet fáradalmaiknak vagy üldöztetéseiknek kipihenésére.

Huned, Hungd dunántuli- avar maradványnevek sajátos hasonlósága Hunyad-megye 1265-beli Árpád-kori oklevélben előforduló "Ceba archidiaconus de Hungnod" ⁷ első elnevezésével; - a Zsil partján fellelhető hordalék kőből épített erődítmény-romok, sőt a Zsilnek - Auras, Arabona, Katarabon változatos nevei mind avar eredetre, avar emlékekre engednek következtetni.

Az első, eddig ismert oklevél a sejtéseken, teoriakon kívül, mely a Zsilvölgyéről emlékezik meg 1493 januárius 18-án, Budán kelt II. Ulászlónak adományozó oklevele, mely a malomvizi Kendeffy Mihály részére van kiállítva. Ennek az okiratnak értelmében a Hunyad vármegyében és pedig a Haczak /:Hátszeg:/ kerületben, a két Syl folyó közötti erdőket, réteket és földeket Pterela, Malee, Rathond, Mwrylowar és Nyakmező néven Kendeffy Mihálynak adományozza II. Ulászló király, mely birtokot ősei és ő maga már régtől fogva

/:ab antiquo:/ birtak.⁸ Az említett adomány azért is nevezetes, mert leírja az adományozott terület akkori képét: erdőségeivel, erdős legelőivel, rétjeivel, völgyeivel, folyóival, halastavaival és halászatával. Röviden, egyes szavakkal ugyan, de mint első írásos emlék így is nevezetesen.¹⁰

A következő oklevél már ugyanazon évi december 14-én történt birtokba iktatásról tudosit, melyet a gyulafehérvári káptalan Losonczy László királytárnokmester és bélteki Drágfy Bertalan erdélyi vajda Kolzsvárt 1493. augusztus 21-én keltezett rendeletére hajt végre Maczesdi Miklós regius és Márton archidiakonus albensis képviselte mellett a Kendeffy Mihály Zsilvölgyi birtokán.¹¹

Tehát a petrozsényi katlan ujravaló benépesülése Hátszeg felől észak-déli irányba indult meg az oklevelek szerint a XV század végén. Bő legelő, gazdag vadászterületek, halakban bővelkedő hegyi patakok a hátszegi nemesek és birtokosok számára új, szorakozó vadászhelyek és új terjeszkedési területek lesznek. A nemesek időszakonként leküldik jobbágy falvaikat esordákkal, gujáikkal a Zsilvölgy gazdag érintetlen legelőire.

Ugyhogy már a XVI században a hátszegi kerület nemesei és kenézei a Zsilvölgy birtokosai lesznek. Erről tanuskodik a gyulafehérvári^{káptalan} 1501-beli jelentése, mely szerint ~~a~~ 1501 április 16-án a Zsilvölgyében - Péter, szentgyörgyi gróf, országbíró és erdélyi vajda parancsára megjelent Bojesdi László vajdai és Mihály Capellanus egyházi megbízottak a Kendeffy birtokokat már a pereskedő szomszédok kérésére határolták. Délre egészen a Marysowar patakjáig, nyugatra pedig Kaprysowarpatakig. Így békességet kötött az első birtokos Kendeffy Mihály az új gazdákkal Pestyeni Roman Mihállyal, Puji Wandrával, vadi Kopaz Demeterrel, Daanokkal és Kendével.¹²

Tehát a Strigy völgyéről egymásután jönnek a hátszegi kerület nemesinek jobbágy-falvai a nyári időre falvaikhoz, gazdáikhoz tartozó, buja, Zsilvölgyi legelőkre : A Petros községiek területét, legelőjét-ideiglenes tanházait elnevezték románul Petroseni-nek. Az - ni román végződés nem egyéb, mint helynévből képzett többesszámú ^{névszó} ~~névszó~~ képző. Tehát magyarul annyit jelentene, mint Petrosból való vagy petrosiak. Így lassan az egész Zsilvölgye benépesül a hátszegi községekből idevándorolt, román pásztorokkal, kik magukat legelőik szerint gazda-falujukkal különböztetik meg a szomszédoktól. Livadia községbeliek alkotják Livasenit - Petrozsényhez hozzánövő, déli községet. Borbátiak /:Bärbat:/ Bärbätenit, Paros falusiak Parosenit, Farkas/lup/patakiak Lupenit, Uric községbeliek-Uricenit és így tovább a Hobițaiak Hobi-

cení községet.

Tehát a XV. XVI. századbéli oklevelek tanulsága szerint a Zsilvölgyeiben - így Petrozsény helyén is vad erdőségek, bő legelőkkel takart hegyoldalak, berkek, halakban gazdag patakok, ideiglenes - román pásztorkunyhók területnek - húzódnak meg.

Lassanként a XVII. XVIII. század folyamán a vándorló pásztorok nagyrésze lassanként a hozzájuk tartozó legelőrészen letelepülnek, földet művelnek sőt a hegyek magasabb részeit is meghódítják stinnás építkezésekkel. Így a nomadizáló terjeszkedésnek egy újabb bázispontjához értünk : Először egy szapora, sűrűsödő, kiélt terület részről, északról jönnek a rajok egy üres, vadban és legelőben gazdag, szűz területre nyári legeltetéssel. Ez volt az első bázis, később úgy a legelők állandó biztosítása, mint a völgyek termékenysége s anyaközségük szegénysége a román, pásztor jobbágyokat állandó letelepedésre készíti. Faházakat építenek, családot nevelnek - megtörik az új földet s kis ortodox fatemplomokban adnak hálát a sok jóért az Istennek. Ez a második bázis pont. Idővel már állandó telepükről megismerkedve, megbarátkozva a rengeteg erdőségek között elterülő legelőkkel, a völgyi legelőket a havasi legelőkre tolják stinnáikkal s a völgyben földműveléssel biztosítják mindennapi kenyerüket.

Most már a Petrosi jobbágyok faházait Petroşeni-nak és így tovább egészen az urici román pásztorok állandó, pásztor-telepéig Uricaninak nevezik a Zsilvölgyi, új, pásztor-telepeket. Így Petrozsény maga román szó leírva helyesen Petroşeni - a Petros helynévből - ni többes képzővel származtatott névszó.

A népesedésnek ez az iránya határozott észak-déli, amit történeti és ethnografiai adatok és pontosan bizonyítanak. Délről a Vulkán és Páráng havasai - nyugatról a széles, közlekedésre alkalmatlan Retyezát - keletről pedig a bérces Szebeni hegyláncok zárják körül a Zsilvölgyét, mint megmászhatatlan bástyafalak. Így egyedül észak felől, a Strigy völgyéből volt egy alkalmas bejárat, kapu a Zsilvölgyére. Ez az adat nem zárja ki azonban azt, hogy merészebb pásztorok nem mentek-e át a Vulkán hágon Olteniába, vagy nem jöttek onnan át egyes családok házasodások útján. Ugyanigy folyó völgyről - folyó völgyre nem kötöttek e ismeretséget a havasokon kóborló pásztorok a Cserna és a Szeben folyó lakóival. Ilyen adat ugyancsak II. Ulászlónak a Zsilvölgy első, nemes birtokosának Kendeffy Mihálynak - mindjárt a statutio után kiadott Budán, 1504. november 19-én kelt engedély okmánya ,

mely szerint a király megengedi a birtokosnak, hogy földjeire tizenkét sá -
tor cigányt telepíthessen a hegyeken túli részekről birtokukra.¹³ Valószí-
nűleg üstös-kovács mestereket, akikre e tájban nagy szükségük lehetett. Mint
ahogy a kifejlődött pásztor telepeknek neveik is elárulják a Zsilvölgynek
ujra való benépesedése a XV. századtól kezdve tiszta román. Ezt megerősítik
ugyan e korból való oklevelek is, melyeknek tanulsága szerint a hátszegi ke-
rületben kifejlődött, román kenezetűsek¹⁴ működnek. Továbbá Borbátvizi szék-
hellyel Zsigmond királynak 1412 évi április 16-án kelt privilegiuma szerint
Dobrota nevű ortodox, román esperes működött a hátszegi kerületben.¹⁵

Az új telepek fejlődését, hírnevét mindjárt alapításuktól kezdve
a török támadások, pusztítások akasztották meg. ^a Hunyadiak korában hol érhet-
ték a legkeményebb török támadások Erdélyt, mint a Hunyadiak ^{otthonában} ~~országában~~ Hu-
nyad vármegyében. Később is egészen a XVIII. század végéig - lévén Havasal-
föld török hódoltság át-át csap a Zsilvölgyébe a muzulmán hatalom utolsó
hullámlökése. Sőt Hunyadi Jánosnak egyik, Temesváron 1447 évi augusztus 5-én
kelt ^{adománylevelében} írásában a Kendeffyek sok kiváló hadiérdemeit¹⁶ megjutalmazva a csalá-
doknak adja örök birtokul Boldogasszony és Tythewffalvát ¹⁷ /:Tüdőfalva:/. Eb-
ből az okiratból megtudjuk, hogy a Kendeffyek uradalmából sorozott jobbágy-
katonaság, tehát a Zsilvölgyi nép is - hol és merre harcolt urának zászlója
alatt. Megemlíti a Hunyadi János 1444-es hadjáratát, mikor dicsőséges utban
áthatolnak Bulgárián és hősiességgel vesznek részt a szomorú emlékü Várnai
csatában.¹⁸ Ott találjuk Kendeffy jobbágy katonáit az 1446-os III. Frigyes
ellen indított büntető-hadjáratban, ahol tüzzel és vassal pusztítják Bécs
környékét.¹⁹

Majd "kelt Keres-Bányán, Szent Tamás apostol ünnepe előtti szom-
baton, az Ur ezernégyszázhatvankettedik esztendejében ²⁰ /:Körösbánya 1462.
december 18.:/ Mátyás királynak a Kendeffyek részére adott váraljai birtok
és örörony adományozó levelében megtudjuk, hogy a hős Kendeffy Miklós a Pet-
rozsényi katlan déli bejáratánál a Vulkáni havasok lábainál az ozmán török-
nek ellent állva, hősi halált hal a Zsilvölgyében.²¹

Újkori, állandó, pásztor és földművelő település.

A XVIII. század végéig állandóan égetik pusztítják a törökök a
Zsilvölgyét a szomszéd, uralmuk alatt tartott Oltenia területéből be-becsap-
va a Vulkáni hágon. Így Laudon generális 1782-ben ²² egy vízmosásos, szén -
hegyoldalt gyújt rá a törökökre. Ez a szénnek első történeti hasznosítása.

A völgyet az itt lakó román nép mai nap is Valea - Arsă - nak, Égett völgynek nevezi. Különösen 1788-as török betörés alkalmával szenved a lassan kiépült Zsilvölgyi település sokat. Mikor a török a lakosság nagyrészét rab - szijra fűzi s kicsi fatemplomait felégeti.²³ A folytonos üldöztetés da - cára is kapunk egy néhány fontos adatot Petrozsény területéről e korból. Így Apafi Mihály udvarában találjuk a Zsilvölgyi birtokos urak közül a főkapitányt : Barcsai Mihályt, Kendeffy Pált, mint főasztalnokot, Lugosi Ferencet, mint sekretáriust - inasai között Puj Mihályt és Kapi Lászlót.²³ A 1683-beli Hátszeg-vidéki nemesség registrumában fennmaradtak azok a nemesi nevek, amelyek közül némelyeknek ivadéakai még ma is élnek Petrozsény területén vagy mint tanyaházak és dülő utak maradtak fenn napjainkig : Buda, Csulay, Ruşori, Jancul, Vladislav, Puj, More, Kendres, Nandra, Noposa, Deák, Mara és Opra családnevek.^{23B} 1733-as egyházi összeírás alkalmával a Magyar-Zsil partján két közösség van felemlítve Dsejul ungureso 12 családdal és Dzij Petrila 48 családdal. Majd 1750-ben Zsil Petrillán 300 lelket és Zsij Livedzenben 160 lelket találtak.²⁴

Tehát itt is látjuk-amint a középkori oklevelekben is kimutattuk, hogy Petrilla fekvésénél fogva népesebb telep volt, mint Petrozsény, melynek hivatalos neve az okiratokban még mindig nem jelent meg eddig. Sőt Benkő József "Transilvania Specialis" című 1780-ban összeállított, kéziratos monografiájában, ahol a hátszegi kerületnek mind a 81 községe méltatva van, Petrozsény még mindég hiányzik, de Livadzel, Petros és Petrilla előfordul. Az 1818-beli összeírásnál találjuk meg először Petrozsényt 233 lélekkel felemlítve.²⁵

Petrozsénynek eme első, adott települése a jelenlegi városnak északi felén a 610-es magassági pont körül a vasut és a Zsil háromszöge között terült el a még ma is fennálló görögkeleti fatemplomoska és temető központjában, a Kendeffy-telepen. Elszórva azonban a Zsil déli útjában itt-ott voltak még az említett magon kívül, kövel bekerített, fából épített, egyszerű, román tanyaházak. A jelenlegi város többi területét apró dombok, hepehupák, nyír erdőcsoportok és sűrű bokrok borították, ahová vadkacsa és nyulvadászatra jártak a Hátszegi birtokosok.²⁶

Az itt ipartól elzárt, földes-urú nép maga készíti el többnyire egyszerű berendezéseit és szerszámaikat. Érdekes és rávilágító példa erre a 8-10 szögletes kerekekből készített szekerek, melyre azonban csak könnyű terhet tudtak rárakni. Így még nyáron is a síma fűvön a súlyosabb szállítmányt vagy vonszolták tömzsi, mokány lovaikkal és rövidszarvu, zömök havasi marháikkal vagy szénával vitták ide s tova.²⁷

A földesurak évenként egyszer lessálva a Zsilvölgyi birtokukra uriszéket tartottak - rendszeren Húsvét napján, amikor a völgyi nép bucsuzva a téli tartozkodástól, megindult nyájával a havas felé. Ilyenkor a különböző pásztor-faluknál a földesur megvendégelte a nópét - megáldva őket az egyház szolgálival. Vásár, tánc, ismeretség, házasság - lakoma és isteni tisztelet volt a főrésze ezeknek a Zsilvölgyi, uriszéki üldomásoknak, melyek mind a mai napig megmaradtak, ezt féltékenyen megőrizték az ittlakók - a pomána - néven. Változás benne ma annyi, hogy a közösségek és a módosabb gazdák fedezik jelenleg a költségeket és a völgy szegényeit látják el a húsvéti ünnepek alatt ingyen kalácsal, szentelt gyertyával, barbécs káposztával a kukoricadarából és turoból készített pasztával egy közös, szabad ég alatt tartott lakomán.

Szükségleteiket eleinte a hátszegi, felsőszálláspataki és Boldogasszonyfalvai vásárokon cserélik be illetve szerzik meg a Petrozsényiek, mely vásárpiacok a zsilvölgyi pásztorok részére már a XVI. századtól kezdve nevezetesek voltak a fennmaradt oklevelek tanúsága szerint : Így Kolozsvárt, 1578 október 29-én Báthori Kristóf erdélyi vajda - a török háborúk által sokat szenvedett Boldogasszonyfalva és vidékének megadja a Kendeffyek privilegiuma gyanánt a szombati, heti vásárjogot.²⁸ Egészen első Ferenc császár és királynak ^{Prága} Wien, 1821. május 4-én kelt okleveléig, mely szerint Felsőszálláspatakon a Kenderecsy és Mara családok részére Szentgyörgy és Szentmihály napján országos és minden csütörtöken heti vásárjogot és jövedelmet biztosít.²⁹ Ezek szerint Hunyadmegye déli vásárjogi határa Boldogasszonyfalva és Felsőszálláspatakának vonalán nyugodott a XIX. század elejéig.

^{Ólchopuzsba} Fő táplálékukért, a kukoricáért azonban sokszor átmentek a Regáthba, úgyhogy a vulkáni vámon 5-600 lóval hoztak be kukoricát hetenként a Zsilvölgyébe.³⁰ Ugyancsak lóháton szállítják a szenet a vulkáni lakosok a Kendeffy birtokok kovácsainak Boldogasszonyfalvára.^{30A} Ez a szénnek első üzenet küldése a művelt nyugat felé a ezután már Petrozsény fejlődését, települését kizárólag a szén írja elő.

Legújabbkorú széntelepülés.

A technika fokozottabb igénye, a zsilvölgyi szén híre meg -³¹ indítja a bányakutatásokat már az 1840-es években. Ezután a datum után először magánosok, azután bányatóke-érdekeltségek és utóljára a

kincstár lát hozzá erőteljesebb és erőteljesebb iramban a szénrétegek felkereséséhez és kibányászásához. Különösen, mikor az Arad-Gyulafehérvár közötti ugynevezett Első Erdélyi Vasut építése tervbe vette először a dévai-petrozsényi majd a piski-petrozsényi szárnyvasutat.³² Így a szállítási eszközök kedvező feltétele-már előre körvonalozta Petrozsényt fejlődését. Különösen a Brassói bánya és kohó egylet fejtett ki az 50-es, 60-as években rendkívüli nehéz közlekedési viszonyok dacára a szén kutatása és bányászat terén uttörő munkát.³³ Az első produktív tárnákat 1867-ben helyezi el a bányakincstár. Egyiket a jelenlegi város északkeleti határán 621.7 m. magasságban a Keleti Bánya néven. A másikat pedig a Deák Akna néven az előbbi bányától északkeleti irányban légvonalban 1875 m. távolságban, Petrilla község délnyugat határában a 634.3 m. magassági pontban kezdték megművelni. Há két évre 1869-ben a Brassói bánya és kohó egylet a Zsil jobb partján Petrozsény község beltelkén telepíti le a Nyugati Bányát a 609 m. szinten.³⁴ Általában véve a 60-as években a magánosok bányajogosítványai a Magyar Zsil jobb partján terülnek el - míg a kincstári telep végig a bal parton húzódik. A bányatárásokkal egyidejűleg kezdik tarolni a fákat, egyengetni a felszínt és építeni a munkás kolonizát. Legelső házakat nyers téglából, fából és vályogból a Keleti Bánya körül építik és a Csehországból idekerült bányászok Prágának nevezték el mely név mai napig is fennmaradt. Ez az első-széntelepülés a Magyar Zsil fellegvár terraszanak agyagos halmain épült a város északkeleti sarkán zeg-zugos utcákkal. Ugyanakkor a kincstár is építeni kezdi a Petrillai törzskoloniát és a főut déli mindkét oldalán a kincstári^{Deák} vagy az ugynevezett Livazeni gyarmatot: tisztai, altisztai és munkás lakásokkal, iskolával és kórházzal.³⁵ A Brassói bánya és kohó egylet a város szívében a Főuttol keletre a Mérleg és Szép utcákkal építi felső gyarmatát 52 lakóházzal s az alsó kolóniáját 41 házzal az iroda és Hosszu utcákkal és a Maleaban levő 12 házat.³⁶ A most épült telepítések már szabályos, egyenes utcákkal, egyforma kerttel ellátott bányász lakásokból épültek fel.

A szénnel megjelent emberi vállalkozás megváltoztatta Petrozsény eddigi ethnografiai jellemét is : A pásztorkodó, román település fel-a havasi völgyekbe, az állandó, magas sztinákba menekül, míg a megmaradtak alkalmazkodnak a szén által teremtett új élet-feltételekhez. Bányamunkához állanak, a földet - az új érkezőktől sok újat

tanulva - belterjesebben kezdik művelni, ez időtájtban burgonyát is nagyobb mértékben kezdik termeszteni. ³⁶ A jövevények egyrészt mint szakmunkások, másrészt mint az érdekeltségekhez tartozó tisztviselők leginkább Nagyg - minegy 70 - a bukovinai Louisenthal, Jakobáni, Csikbalánbánya, Csikszentdomokos, Verespatak, Oláhlaposbán, a, Zalatna, Offenbánya vidékéről kerülnek ki. ^{36A} De találunk munkásokat a Brassói bánya és kohó egyesület 1858-68-as törzskönyveiben a fennemlitéken kívül Hátszeg, Ruszkabánya, Lővete, Boița, Reșița, Selmec, Felsőbánya, Abrudbánya, a krajnai Kolin, a tiroliai Prad, az itáliai Donye és a Csehszén-vidékről is. Ezek később a körülményekkel megbarátkozva iparos ismerőseiket, rokonságukat is magukhoz hívogatták és ezzel megindult a petrozsényi kézműipar és kereskedelem is.

A vulkáni vámhivatal megkapja a dohány nagytőzsdét, só rak-
tárt és bélyeg elárusítást. A posta tengelyen járt két kerekű postakocsin Puj és Vulkán között - úgyhogy a petrozsényi posta - anyag is Vulkánba futott be először a 70-es évekig - amikor a helybeli postamesterség rendeződött. ³⁷ A vasút megnyitása előtt az élelem nagyon olcsó volt - különösen a hus és tej - már drágább volt a ruházati cikk és italnemű, melyeket leginkább Hátszegről szállították a később itt letelepedett német és zsidó kereskedők. Egy-egy kocsi ut akkori adatok szerint Petrozsényből - Hátszegig 25-30 forintba míg Petrozsénytől-Piskiig 42-45 forintba került. ³⁸

Az egyházi szertartásokat a 60-70-es években a környékbeli román papok végezték és könyvelték. Csak alkalmilag, a sátoros ünnepekor jöttek Dévéről - Hátszegről az új települőknek papjai. ³⁹

Az 1868-69-es évekről szóló első üzemi jelentések szerint különösen a Deák tárt vették erőteljesebb megművelés alá, hogy a Piski - petrozsényi vasút megnyitásakor feltárva, a fejtésre alkalmas legyen. ⁴⁰ Az 1869-iki február havi jelentésből megtudjuk - hogy 2700 vámmázsa szenet termeltek értékesítés nélkül. Ezért engedélyt kap a bányahivatal, hogy a készletet eladhassa 12-14 krajcárért vámmázsként a petrozsényi fogyasztóknak. Ugyancsak ez évből a júniusi üzemi jelentés elmondja, hogy június 20-án éjjel egy heves orkán vonult el a Zsilvölgye felett. Úgyhogy Petrozsényben a 109-es számú kutatási területen levő furótornyot, kovácsműhelyt és a Brassói társulat új épületeit is lerombolta. ⁴¹

1866-ban a puji közigazgatás két körjegyzőséget szervez a

Zsilvölgyében a következő beosztással : Banica és Livazeni között az első - Iskrony és Campului-Meaga között a második kört szervezte s így Petrozsényt a első körjegyzőséghez tartozott. A Zsilvölgy feletti szolgabíróság pedig Fújon székelte e tájban.

Összefoglalva még egyszer Petrozsény 60-as évek utáni települését - elmondhassuk, hogy városunk ömaga az előbbi évtizedek alatt a Kendeffy-telepen kiépült, gör. kel. fatemplom körüli részlet volt, mely Petrozsény északi szögletében terült el, elhintve az oldalokon és Zsil partja körüli fából rott pásztorházakkal. Ez tisztára pásztor település. Erre következnek a barak, munkás házak - ideiglenes vessző fa és vályog lakások rendszertelenül építve a munkahelyek körül. Petrozsény városának mai kiterjedését e korban a magasabb térszinten sűrű nyíresek és tölgy csoportok, vad bokrok borították - az alacsonyabb, zsilí lapályon szárnyasokban bő, időközönkénti mocsár terület húzódt.

Prága nevezetű kolónia a Keleti akna körül a város északkeleti dombjain, majd a Malea pataktól délre terülő Livazeni gyarmat a Fő ut szimmetria tengelyében. A Brassói bánya egylet felső és alsó kolóniája 105 házzal már rendszeres bányagyarmat és határozott szőlő település. A piactéren és Prágát Livezeni-vel összekötő utvonalon kereskedési barakok és kisebb nagyobb iparos vályog és nyers téglaházak épülnek. Az állatvásárokat ez időtájt a mai park és zárdakörnyékén szokták tartani.

Petrozsény szentelepülésének igazi lendületét igazán az 1870 augusztus 18-án megnyílt vasút adta meg, mely értékesíteni tudta a kiaknázott szenet, szétszállítva - egész Erdély területén épülő vasutak bővítésére jelentős befolyással bírt. Közelebb hozta a fejlődő szénbányákhoz az ipart és kereskedelmet és gyorsaságánál fogva az új népesedést megsokszorozta. Már egy évre azaz 1871-ben a termelés már oly nagy arányokat öltött, hogy a vasuti szállítás akkori eszközei nem bírták meg a forgalmat.

A vasuti vonalat az előirányzott tervek szerint Oromániával akarták összekötni a Szurduki szoroson át. Az külföldi, belga tőkét hívott a Zsilvölgyébe a szén kiaknázására. Mikor azonban gazdaságosabb volt a predeali illetve az orsovai vasuti összeköttetés a szurduki kapcsolatnál - az idegen tőke nem vállalkozott tovább a Zsilvölgyi szénbányák fejlesztésére és kivonult az országból.

A vasutvonal munkálatait az osztrák - porosz háború után fel
lépetts⁵¹ nagy kolera miatt csak 1867-ben kezdték megépíteni. Déva il-
letve Piski állomástól kiindulva. Az első tervek szerint Bealu-Babin
ét egyenesen Vulkánba⁵² akarták a vasutvonalat hozni, de később a Me-
rişor - Banicea kanyarral a Merişor - Banicea - Petrozsény - Vulkán vo-
nalat fogadták el. A vasut építési munkálatokat leginkább olasz munká-
sok és vállalkozók végezték,⁵³ ami Petrozsény népesedését a ittmarad-
takkal újra élénken kiszínezte. A vonat építés idejéből maradt fenn
egy tipikus, petrozsényi szó a "baráber". Ezzel a névvel illetik a le-
rongyolodott, elzülött, hasznavehetetlen bányamunkásokat. Ez a szó a leg-
keményebb sérelem. Maga a baráber szó Bahn-Arbeiter, vasutmunkás szótól
ered,^{53A} mely idegen füllel és idegen ajkon kiejtve lett baráber.

Eleinte két vonat-pár közlekedett a személy és teher forgal-
omban. A személyvonat reggel indult Petrozsényből és Piskiről délután
indult vissza Petrozsény felé. A teher forgalomban pedig a napi 30 wa-
gon szénszállítás a legnagyobb teljesítmény volt.⁵⁴

Később a regáti-állat exportokat is Petrozsénybantették vo-
natra, ami az Olteniával való forgalmat s a városnak onnan való élelme-
zését mozdította elő.⁵⁵

Az 1871 évi XVIII. törvényeikk értelmében rendezték Petro-
zsény közigazgatási viszonyát ; ugyanebben az évben létesíti az erdélyi
róm.kath.püspökség a petrozsényi plebániát, Piringer József plebá-
nos vezetése alatt.^{56A}

Az 1870-iki év után különösen sok cseh, szakmunkás jön Rumo,
Deutschbrod, Dolin, Neuhaus, Techlowitz, Prága vidékéről és Morvaországból
német bányászok jönnek Steiermarkból és Krajner munkások Leibach kör-
nyékéről.⁵⁶ Már Petrozsényben dolgozó, régi munkások újra Bagyágról, Csik-
balánbányáról, Oláhlaposbányáról, Verespatakról, Offenbányáról hívják Pet-
rozsénybe ismerőseiket és rokonaikat. Lassan már kitöltődnek a fő ut-
kres telkei a kereskedők házaival - benépesül a Mátyás ucca, Malea té-
lep a Kálvária alja és az egyes gyarmatok is tovább fejlődnek.^{57A} 1872-
ben épült a jelenlegi altiszti kaszinóban a templom uccában Petrozsény
első kórháza.^{57aA} Ugyancsak ebben az évben alapítják az első, állami, ve-
gyes, elemi iskolát a Livazeni gyarmatban. Az állam az épülő gyarmat-
nak uccái mellé operfákat akart ültetni, mely által a selyemhernyó te-
nyésztést kívánta elterjeszteni. Pár évi kísérlet után - mikor bebizo-

nyosodott, hogy az eperfa Petrozsény éghajlati viszonyai szerint még nem hajt levelet a selyemhernyó növekedésének idején. Vadgesztenyével helyettesítte a magyar állam az uccák fásítását és lemondott a selyembogár honosításáról. Mikor azonban a gesztenyefa sem felelt meg Petrozsény esős, bűvös szélviharokban gazdag helyzetének - az uccák végleges plantaciojának a szívos akácia maradt meg mai napig. A megmaradt vadgesztenye fákat pedig kiültették a rom.kath.plebánia telkére. ⁵⁷

1872.december 10-én a Dék Aknában, a III. sz. telepen bányarobbanás történt, melynek következtében az 1873-as évben biztosítási és átalakító munkákat végeztek, ami a termelést lényegesen befolyásolta. Ugyhogy az 1874-iki évi zárszámadás alkalmával a bányahivatal 324297 forint veszteséget mutatott ki, mert az előirányzott 3207000 mássa szénnek nagyrészt a Dék Akna kellett volna kitermelje. Petrozsény új széntelepülését a bányakatasztrófa után egymás után látogatják a csapások: 1873-ban a kolera-járvány szedte bőven áldozatait - majd 74-ben a fekete-himlő pusztított. A halottak legnagyobb részét a Keleti Akna melletti illetve az akkori bányagondnoksági épület közelében elterült temetőkertben hantolták el. ⁵⁸ A balszerencse 1874-ben is folytatja útját Petrozsényban: amikor a határzár miatt az élelmiszerek, különösen a húsneműek annyira megdrágultak, hogy a bányászok kimondják a első sztrájkot, ⁵⁹ ami a csendőrszárny megerősítését vonta maga után. ⁶⁰

Már a 70-es években a szén jelentősége magával hozta a Szurdukon átvezető műút gondolatát, melynek előmunkálatait a Brassói bányász és kőhó egyület meg is kezdte. ⁶¹ A vármegye költségén és az állam segítségével a munka 1879-ben ⁶² erőteljesebb lendületet vett. Ugyanakkor a régi oldalon Targu-Jiuból megindított munka is már előre haladt: Először csak egy gyalog-utat vezettek a Szurduki szoroson az egyesült Zsil partján megépítve a szükséges hidakat. Az 1890 ⁶³ évre elkészült Petrozsény Targu-Jiu közötti országutat átadták ünnepélyesen a forgalomnak, mely útvonalnak a Zsilvölgy élelmezését illetőleg nagy kereskedelmi jelentősége volt.

A polgárultság a XIX. század utolsó évtizedeiben mind nagyobb és nagyobb lépéssel haladt előre. Az új telepések eklézsiát alapítanak, templomot, iskolát, zárdát paplakot építenek: 1887-ben épült fel a Templom ucca nyugati szögletében a rom.kath.egyház román stílusú temploma. ⁶⁴ 1888 ősszén szentelik fel a gör.kath.hivek templomát a Zsil fel-

ső terraszn a Livazeni gyarmatban. 1888.december 9-én Szász Domokos, erdélyi, ref.püspök adja áldását a Fő ut keleti felén épült ev.ref. templomra, szintén a Livazeni kolóniában ; ennek a templomnak alapkövét még 1886.julius 26-én tették le. 1896.junius 29-én szentelik fel a

Templom utcában a góthikus ev.lutheránus egyház istenházát. 1890-ben a gör.kel.orth.egyház is a legelső, kis fatemplomból egy díszes, bizantinus formában épített kőtemplomba költözik a Fő ut északi felén 1912-ben épült fel az óhitű zsidók emeletes imaháza a Maleai részen.

Míg az unitáriusok napjainkban építik a ref.templomban szemben templomukat.

A bányalakosság is kiegészülve az iparosokkal és kereskedőkkel rohamosan nő. Valóságos amerikai stílusban - a bevándorlással oly növekedési koeficienssel szaporodik, mellyel Erdélyben egyetlen egy község vagy város sem dicsekedhetik, a XIX. század végén. Így 1818-ban 233, 1869-ben 1728 lélek lakik Petrozsényben, 1880-ban 2906 ember, 1890-ben 3774 a lakosok száma, 1900-ban már 7765 lélek lakik, akik között 4297 magyar, 2232 román, 989 német, 17 tót, 2 ruthén, 7 horvát, 8 szerb és 217 egyéb volt. Vallásuk szerint 3307 róm.kath., 1949 gör.kel., 619 gör.kath., 937 ev.ref., 449 izraelita, 431 ág.ev.luth., 72 unitárius és 1 egyéb szám szerint oszlottak meg. 1900-iki statisztika szerint Petrozsény -

ben, mint népes nagyvárosban 1034 lakóház van. A világháború elején 1914-ben már 17600 ember él Petrozsényben, míg 1925-ben mikor rendezett tanácsu várossá válik, lakóinak száma 22528 lélek volt, akik közül

10788-an bányászattal foglalkoztak. 1870-90 között újra sok bukovinai, krájinai, steiermarki és csehországi bányász jött Petrozsénybe. Így 1876-ban 142 munkás jön a bukovinai Jakobeniből illetve Louisenthal vidékéről - míg 1884-ben 61 bányász jön újra Csehországból. A többség azonban székely és román marad, akik már az előbb említett erdélyi bányatelepekről toborozódtak össze. Mint új munkásokat az 1892-es évről megemlítem a marosujváriakat ; 1893-ból a tiroliakat, 1896-ból a galiciiai Sambol, Rzezov, Posadából jött munkásokat. Időszaki munkások az őszi-téli hónapok alatt különösen Hanyad, Krassószörény, Alsófehér, Maros, - Torda, Torda - Aranyos, Udvarhely és Csik megyékből jöttek. Ezek rendszeresen a tavaszi, mezei munkákra és az aratásra haza mennek, takarékosan élve mindennapi keresetükből szép pénzt gyűjtenek össze.

A rohamosan fejlődő nagyközség egymásután építi középületeit.

ik: 1901-ben a maleai hídtól délre a Fő ut nyugati partján a posta épületet emelik, vele szemközt 1904-ben nyílik meg a gimnázium. 1893 - 94-ben épül a mallersdorfi szentferencrendi nővérek zárdája és hat osztályból álló, róm.kath., elemi leány iskolájuk a maleai hídtól északra a Fő ut keleti partján, mely a növekedő igényeknek megfelelően 1905-ben népes polgári iskolává ⁷⁴ ~~sz~~ bennlakással bővül. Ugyancsak a szentferencrendi nővérek ápolják a társulati és kincstári kórház betegeit is. ⁷⁴ Petrozsény társadalmi életét már ekkor bányász, iparos, polgári, ⁷⁵ lövész és zene egyesületek fejlesztik és nevelik jótékonyan.

A Zsil. bal partján levő aknákat a Keleti és Déli tárokat a magy.kir.kincstár bérbe adja az 1879. augusztus 31-én kelt 79 sz. miniszterelnöki megerősítéssel 1879. augusztus 1-től - 1896. december 31-ig ⁷⁶ szóló szerződési tartalommal a Brassói bánya és kohó egyesületnek. Majd 1894 év végén a Salgotarján Társulat tulajdonába megy át a Brassói társulat művelési területe, mely társulat az elődjének állammal kötött haszonbéri szerződését 1904 évi január hó 1-től 1910 évi december 31-ig ⁷⁷ szóló hatállyal megújítja. Majd 1908. február 10-én kelt ⁷⁸ jegyzőkönyv ⁷⁹ szerint kül-részleteiben visszaszármaztatja illetve 1908. nov. 28-án felvett jegyzőkönyv ⁸⁰ értelmében módosítja. Az átadásról ⁸¹ és átvételről az 1909. december 1-3-án, 1910. január 8-án, 1910. december 2-én ⁸² kelt jegyzőkönyvek tanuskodnak. A Salgotarjáni kőszénbánya társulat 1921-ig tartotta jogait érvényben, amikor 1920. áprilisban megkötött szerződésnek értelmében egy új társulatnak a Societate Petroșaninac adta át tulajdon és szerződési jogait. Az új társulatban egyenlő román és magyar tőkével a Banca Românească, Creditul Extern és ⁸³ dekeltisége egy részből, más részből a Posti Magyar Kereskedelmi Bank vett részt.

A XX. század elején már egy igazi bányaváros képét nyújtja Petrozsény. Egymásután épülnek a többi középületei, rendező pályaudvara, téglacserép, bőr és butorgyárai. Bővülnek munkás gyarmatai, rendeződnek utcái villany, víz és csatorna vezetékekkel ellátva. 1905-ben építik a társulat vendéglátó palotáját, a Nagy Kaszinót a Templom utcában. 1911-ben befejeződnek a társulati és kincstári tiszti lakások a Livazeni - kincstári és társulati telepeken. A Livazeni kolónia a Temető, Huszár, Dohány, Szegfű, Hársfa, Mozsár, Király, Hajdu, Telep, Magyar Csángó, Kórház és Iskola utcákkal Petrozsénynek déli részét foglalja

el. Míg a Fő ut., a Kossuth Lajos ucca a mai képét veszi fel addig az alsó kolónia is kiterjeszkedik a Vadász, Székely, Roma, Aradi, Akácfa, Hid uccákkal. Továbbá a Kendeffy telep környéke a Vágohid, Új, Csonka, Sziv és Zsib uccákban népesül be. Prága új Prágával - meg a város keleti és nyugati határa a két vasuti teleppel bővült. 1908-ban képezik a Salgó Társulat vendéglátó palotája körüli parkot. 1909-ben befejezik a munkálatokat a magános Janza telepen a Malea patak partján. 1910-11-ben épült fel a város északkeleti határában az Osztályozó MU és

84

mellette a Villamos Központ. Az 1912-iki évben épült fel a téglagyár évi négymillió dbb. téglá és kétszázezer tetőeszerép termelése be rendezve. Azután a két mészégető kemence egyenként napi egy wagon termeléssel segíti elő a gyors építkezéseket. 1913-as év emeli a vasuti repülőhidat építi az adóhivatalt

85

a Fő ucca déli részén - meg a vízvezetéki művet. 1914-18-as világháború és ezután következő forradalom Petrozsényben lényeges károkat nem okozott. 1920 június 4-én aláírt trianoni békeszerződés Petrozsényt Romániához osztotta.

85B

A háború utáni települést 1925-ben készült telep és épületek tetőzik be. Kiépülnek az alsó kolóniák déli végei a Munkás Kaszinóval és Munkás Fürdővel. Felépül már modern, szociális beosztással a Mircea Csecesemögondozó és Theodorescu telep.

A lakosság zömét a bányamunkások alkotják, kik nemzetiség és beosztott foglalkozás szerint a következő tábla szerint oszlottak meg az 1923 évben.

1923 évi nemzetiségi kimutatás a Societatea Petroșaninak munkás viszonyairól foglalkozás szerint:

Nemzetiség szerint.	Főhivatalnokok		Hivatalnokok		Iparosok		Munkások		Inasok	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
ROMÁN	19	25	64	19.8	350	27	4850	58.5	53	27.3
MAGYAR	35	46	190	58.7	771	59.4	4276	33.7	111	57.2
RÓMANT	15	19.7	58	17.91	130	10	330	4.6	22	11.4
ZSIDO	4	5.3	2	0.6	14	1	23	0.3	1	0.5
MÁS	3	4	10	3	33	2.6	242	2.9	7	3.6
ÖSSZESEN:	76	100	324	100	1298	100	8208	100	194	100

922
karnál

tehát a kimutatás szerint a mérnöki és vezetőhivatalnoki 46 %-al, a bányai-
iparosoknál 59.4 %-al és az inasoknál 57.2 %-al a magyar nemzeti-

ség van többségben - míg a románság a munkások tömegét képviseli 58.5 többségi %-al.

A munkásság ételmezését szocializált élelmiszer raktárokkal bonyolítják le. Ugyanis minden munkás havonként a következő járandóságot kapja a következő értékekben :

Cikkek	Bányász	Külső munkás	Családtag	Érték Leiben	Időre
LISZT	16 kgr.	15 kgr.	8 kgr.	0.23 kgr.ént.	1 hónap
SZALONA	255 "	2.5 "	- "	1.48 "	" "
ZSIR	- "	- "	0.5 "	1.90 "	" "
CZUKOR	0.65 "	0.50 "	0.40 "	0.53 "	" "
BURGONYA	10 "	10 "	8 "	0.075 "	" "
BAKANCS	3 pár	2 pár	- pár	8.8 pár	1 évre

Lakás, fűtés, világítás, sport, fürdő, zene, mozi, kórházi és biztosítási kedvezmények alkotják a petrozsényi bányászok életfeltételeit. Napi keresményük az 1923-ik évben az említett bányatársulathoz a következők voltak : egy bányász naponta 90.01 Leit keresett míg egy külső munkás - iparos 83.21 Leit kapott. ⁸⁶ S minthogy Petrozsény és vidéke az élelmiszer szükségleteket nem tudja önmaga kielégíteni, azért a Regátból, Bánáthól, Marosmentéről meg a Barcaságról hozzák az élelmiszereket nagy részét és pedig : gabonaféléket a szomszédos Bánáthól, Olteniából szerzik befőképen. Vágómarhákat részint gyalog részint wagonokban Hátzeg vidékéről, a Marosmentéről kapják. Husfogyasztása tisztán a bányánál dolgozó munkáscsaládoknak átlagos évi 360000 kgr. hús volt a Consum husfogyasztási vállalat kimutatása szerint. Burgonyát leginkább Brassó körül szerzi be a bányatársulat ételmezési osztálya. A gyümölcsöket és zöldség árukat egyrészt a szomszédos Olteniából hozzák lovas szekerekkel, míg vasuton Arad, Temesvár környékéről és a Marosmentéről szállítják a kereskedők. Nagymennyiségű cukorfogyasztását a hazai gyárak, különösen a Bucuresti melletti Chitilai cukorgyár látja el. Gyarmatárakat Bucuresti, Galati és Constantza látja el. A kereskedelem egyéb szükségleteit már a világkereskedelem vérkeringése táplálja. Csak rébe szinte az egész Románia vasúti üzemét és egyéb szénre berendezett gyárait Petrozsény látja el szénrel. Érdekes lesz összevetni a Societate Petroșani által kitermelt évenkénti szénmennyiség métermázsában mért értékét az ugyancsak évenként megállapított munkás létszámmal.

Ha ugyanis az évenként termelt szénmennyiséget elosztjuk a bányatársulat összes dolgozóinak számával - egy értékhányadost kapunk még pedig 1868-1870-ig ennek a törtnek középértéke 243.61, majd 1900-ig az átlagos érték 1298.07 -re emelkedik fel - míg az 1913-as évben a legnagyobb széntermelésnél 1729.42 volt az a hányados. Tehát láthatjuk, hogy a széntermelés nagyobb mértékben emelkedett, mint ahogy a munkás szaporulat ezt megkívánta volna. Oka ennek az hogy azeszkényezés helyett inkább fúrógépekkel tárják az aknákat - a technika haladottabb éveiben - amit a robbantóanyagok fogyasztásának fokozatos emelkedése is bizonyítja a szénnek alakí és fogyasztási minőségének rovására.

Egyébként a széntermelés értéke és a kitermelő munkások száma a Petrozsényi Kőszén bánya Társulatnak évenkénti kimutatása szerint a következő volt 1868-1925 év között :

É v	Széntermelés mm-ben.	Dolgozók száma	É v	Széntermelés mm-ben.	Dolgozók száma
1868	8.529	65	1895	2998.160	1783
1869	34.313	170	1896	3727.426	1738
1870	106.803	300	1897	3575.144	2115
1871	483.062	341	1898	4233.168	2248
1872	831.172	440	1899	4052.120	2200
1873	809.200	409	1900	5168.900	2708
1874	758.599	419	1901	5639.700	2939
1875	701.101	300	1902	5673.400	2923
1876	772.200	419	1903	6870.700	3426
1877	870.256	326	1904	7154.800	3200
1878	781.087	278	1905	8198.300	3309
1879	931.324	767	1906	8217.100	4485
1880	1365.405	814	1907	8911.100	4994
1881	1416.132	926	1908	9637.400	5413
1882	1466.800	1005	1909	10341.200	5896
1883	1611.605	1030	1910	10558.300	6086
1884	1893.722	1100	1911	11028.100	6750
1885	1803.224	1320	1912	12087.500	7019
1886	1984.224	1312	1913	12825.400	7416
1887	1878.469	1300	1914	11568.000	6598
1888	1927.359	1200	1915	10325.700	5827
1889	1988.806	1400	1916	8753.800	5834
1890	2284.874	1400	1917	7839.300	6002
1891	2335.190	1870	1918	7410.000	6721
1892	2348.567	1810	1919	5474.290	7130
1893	2344.340	1583	1920	5082.100	6951
1894	2420.072	1502	1921	6354.100	8670
--	--	--	1922	8024.000	9295
--	--	--	1923	9146.500	9500
--	--	--	1924	10186.800	10195
--	--	--	1925	10361.600	10788

Tehát a termelés 1868-tól állandóan és fokozatosan emelkedett 1913-ig - innétől kezdve a világháború alatt a termelés újra lecsökkent legmélyebben az 1921-es évben. - míg 1921-től kezdve újra rohamosan emelkedik.

Áttekintve Petrozsény városának helyzetén, történeti mult-

ján és jelenén - újra összefoglalhatjuk településének fejlődését a következőkben : Az ókorban - a Strigy völgyéről a vulkáni nyergen áthaladó, római, mellékt mentén, Petrozsény helyén előbb dák majd római őrtanya volt, melyről számos ókori lelet tanuskodott. A népvándorlás idejében - különösen a szétszort avarok találtak Hunyad vármegye déli-erdős rejtekében menedéket. Ebből az időből származik Hunyad neve, mely az avar Huna, Hungnoddal rokon. Azután a Zsil folyónak legelső elnevezései is az Arabona, Katarabon a dunántúli, avar Rába folyó nevével hasonlatosak. A középkori oklevelek a XV. század végéről kifejlődött román kenezátusokról emlékeznek meg. Míg a magyarok a Maros és a Strigy mentén fokozatosan haladnak dél felé. Ugyancsak a XV. században fordul elő először a Zsil folyó neve vadban és legelőben gazdag vidékén, erdőivel, és halászatával a Kendeffyek részére kiállított adományozó oklevélben. Így lassan, fokozatosan északra - Hátszeg vidékéről népesül be a Zsilvölgyének legelőben bő és nemes vadakban gazdag helyei időszerű pásztorokkal és nemes vadászokkal. A pásztorok legelőiket gazda falujukkal különböztetik meg : A Petrosiak földjét pásztor kunyhóit a déli Livádia községbeliektől Petrogeninek nevezik. Magyar ajkkal kiejtve és leírva Petrozsény. Tehát Petrozsény román szó. Jelenti: Petrosból való vagy Petrosiak; mint ahogy ezt az egész Zsilvölgyének újra való népesedéséből is kimutatjuk. A XIX. század elején szerepel először Petrozsény neve, mint szilaj pásztortelepből állandó pásztor és földművelő településévé változott falu. A XIX. század közepétől kezdve Petrozsénynek fejlődését, néprajzi összetételét tisztára a szén iránnyítja és toborozza össze. Ekkor már Petrozsény jellegzetes szénbánya településévé változott. Tehát a fejlődési fokozatok a következők voltak eddig : Őr és Vásárhely, - vadász és szilaj pásztorkodó, ideiglenes tanyája, - állandó, pásztorkodó és földművelő telep - telepfalu, - végül egy industrialis szénbánya város.

Petrozsény városának jövő fejlődése határozott dél felé mutat, ahol terjeszkedésre kedvező tere van. A szén energiájával a közeli takarékosági időszakban a "fehérszén", a víz veszi fel a versenyt, melynek értéke eddig a feketeszén olcsósága miatt teljesen kiaknázatlanul hever. A szén egymásután építi a gyárakat a bányatelep köré - úgy hogy a Szurduki vasútvonal közeli megnyitása után Petrozsény egy kereskedő, bánya - gyárteleppé fog fokozatosan kiépülni.

F Ü G G E L É K.

1. Maderspach Victor feljegyzése. Ismertetette Téglás Gábor 1884. október 1. Hunyadmegye évkönyv. 1884.
2. A Magyar Zsilnál számításba vett max. vízmennyiség $2.7 \text{ m}^3 \text{ sec.}^{-1}$, min. $0.63 \text{ m}^3 \text{ sec.}^{-1}$ vízmennyiség volt. Az átlagos esés kilométerenként max. 16.2 m., min. 8.7 m. volt számításba véve. A Jietinél átlagos $0.5 \text{ m}^3 \text{ sec.}^{-1}$ érték adja a közepes vízmennyiséget és 28 m. a kilométerenként számított átlagos esést. A Rája patakánál $0.77 \text{ m}^3 \text{ sec.}^{-1}$ érték adja a közepes vízmennyiséget, 20.1 m. a közepes esést. Ezek az értékek a Banica patakánál $0.44 \text{ m}^3 \text{ sec.}^{-1}$ és 8 m. per kilométer. Vicsián ade : M. vizerő
3. Benkő József : Hunyad vármegyéről /:kézirat:/ 1870. 65 oldal.
- 3A. Lásd a következő 10 szám alatti jegyzetet.
4. Arch. Értesítő III. 28.
5. Hunyad vármegye. 1902. 21 oldal.
6. Évkönyv V. 56 oldal. Hunyad vármegye régészeti Déva.
7. Cod. Dipl. Árpád. VIII. 134.
- 8a. Décia legrégibb földrajz-adatai. Téglás Gábor Hunyad vármegye Budapest 1902. 52 oldal.
- 8-9. Agros prate atque feneta et alias terras arabiles Pterela Mallee Rathond ac Mwrylowar et Nyakmezew vocatas in pertinenciis possessionis Malomwyz predictae ac districtu de Maczak et Comitatu de Hunyad existentes habitas, quaequidem prate atque terras quidam duo fluvii Syl appellati interfluunt, in quorum pacifico dominio idem Michael Rendezy progenitores suos ab antiquo perstitisse seque persistere asserit. (Dr. Solyom-Fekete Ferencz dévai törvényszéki elnök másolatában a Hunyad vármegyei múzeumban, Déván. IV. 82.)
10. cum cunctis suis utilitatibus et pertinenciis quibuslibet videlicet pascuis, silvis, nemoribus, montibus, vallibus aquis fluvii piscinis piscaturis et earundem aquarum decursibus et generaliter quorumlibet utilitatum et pertinenciarum suarum integritatibus. (Ugyanott IV. 82.)
11. Nos igitur amabiliibus petitionibus eorundem dominorum Magyarorum annuentes, unacum prefato Nicolao de Maczesd, homine ipso-

rum Wayuodali, nostrum hominem, videlicet discretum Nicolaum presbiterum Capellanum venerabilis domini Martini Archidiaconi Alben-
sis necnon scilicet et eorum canonici fratris nostri... ad facies pres-
criptorum Agrorum, pratorum, fenetorum et terrarum arabilium, in per-
tinentiis dicte possessionis Malomwyz, Comitatuque et districtu in
predictis existentium et adiacentium, eorum videlicet, et eorum,
que et quas preacti fluvij Syl vocati interfuit. - U.o. IV.84.

12. Super preactis quoque alijs agris, pratis, ac fenetis et alijs ter-
ris arabilibus, Malee Rotond ac Mwrysowar nuncupatis, debitam At-
tucionem fecere et exequi voluissent, tunc annotati Rendra de Gwy,
Zthanchwl de Maczesd, Daan et Michael de eadem, demetrius Kopaz de
Wad, Kende de Wnchok et Michael Roman de Pesthyen, in eorum ac uni-
versorum Nobilium et hominum possessionatorum prefati districtus
Haczak, sicuti retulerant, ad eosdem Agros prata feneta et terras
Arabiles, Malee Rotond et Mwrysowar, certa Jura habentium, personis
et nominibus Executionem huiusmodi Statucionis intercipiendo, cum
eodem Michaelle Kendeffy exponente, fere permodum Amicabilis compo-
sicionis et subsequente metallis reambulacionis... a partem meridi-
onalem, vsque Marysowarpathaka, ac deinde versus plagam occidenta-
lem, vsque Kaprysowarpathaka fluuios suis vocabulis nominatos nec-
non dehinc ad plagam septentrionalem vsque ad quandam portam, pa-
rumper a fluuio Sylpathaka distantem, et rursum ad eandem partem
meridionalem ad quandam Alpem Kolkanhawasa vocatum. U.o. IV.87-88.

13. Eidem Michaeli id annuendum duximus et concedendum, ut ipse de par-
tibus Regni nostri transalpinis, pharaones siue einganos cum dou-
decim tenterys, seu solitis eorum habitationibus, ad bona et posses-
siones suas, in partibus Regni nostri Transsiluanis, habitas mora-
turos adducere, ipsosque ubilibet in eisdem bonis suis, instar ali-
orum Johagionum et colonorum suorum, tenere et conservare, atque ab
eisdem prouentus suos solitos, exigere et percipere, libere valeat
etque possit. (U.o. IV.89.)

14. Necnon terciam partem Kenesiatus in possessionibus Bonor predic-
ta necnon Stryg et Leuad vocatis existentem fidelibus nostris Ba-
bul filio Leel de Barbadwyze, Kenesio de Hathohok. U.o. II.22.

15. Tunc boni viri dabrota presbiter valachorum et Archidiaconus ple-
banus perpetuus ecclesie sancti Nicolai de Barbaduivy. U.o. II.25.

16. Consideratis itaque multimodis fidelitatibus, et fidelium obsequiorum gratuitis meritis, sinceris complacentys, virtuosis ne gestis. U.o. IV.90.
17. Intuitu quorum volentes ipsis nostram exhibere benevolentiam fauorosa. Opidum Regale Bodogazsonfalva vocatum simulcum foro annuali et Theolonio suis, necnon possessionem Tythewiffalwa. U.o. IV.91.
18. re prenotato in prescripto primo Exercitu suo e cellis dato glorioso triumpho, rursus motu suo validissimo Exercitu, Regnum Bulgarie, tenentes scilicet prefatorum Turcorum, inuadendo, usque ad mare, locum scilicet Wama, peruenisset, ibique cum senissimo Imperatore Turcorum, et eius maxima potentia, acerrimum conflictum commisisset U.o. IV.90.
19. contra Serenissimum dominum Fridericum, Romanorum Regem, pro recuperatione Sacre Corone, ac rehabilitatione Castorum preacti Regni, tunc erga manus suas habitis, nostrum satis armatum Exercitum mouissemus, et totam patriam eiusdem circumiacentesque Ciuitatis Wienensis terras igne et gladio vastassemus U.o. IV.91.
20. Datum in Keresbanya. Sabbato proximo ante festum beati Tome apostoli. Anno domini Millesimo quadringentesimo Sexagesimo secundo. U.o. IV.94.
21. Et ipse ne Nicolaus in Alpibus Walken, dum se viribus Turcorum opponeret, per hostium arma occubuit. U.o. IV.94.
22. Moldovan : Ţara noastră. Sibiu 1894. pag. 77.
23. In anul 1733 fu surprins de Turci şi dus în robie împreună cu o mare parte a credincioşilor săi iar biserica a fost arsă.
- 23A. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde III. 389-392.
- 23B. Hunyadmegyei oklevéltár. Évkönyv XVII. 125.
24. In conscripția din anul 1733 pe Jiu Unguresc se pun 2 sate Dsejul unguresc cu 12 familii şi Dzij Petrilla cu 48 familii ; iar în ceea din 1750 s'a pus Zsil Petrila cu 300 suflete.
25. Conscripția din anul 1811, nu amintegte de loc satele de pe Jiu, dar sunt cuprinse aproape toate cu numele de azi în ceea din 1818 Acei ocără şi Petroşeni cu 233 suflete. U.o. 287 p.
26. Híres vad' szok nevei maradtak fenn idejövetelem előtt mint példaul Jacob, Barna János, Busalín. A Zsil mocsaras lapílya nyáron át népes telepe volt a g'zloknek és a libaféléknek. A Mátyás uoca környékén pedig a sűrű nyíres mindig bő zsákmányt adott a nyulva-

dősznek. A hátszegi birtokosok szívesen jöttek nagy vadász társaságokkal medve, zerge és fajdkakas vadászatra. Nagy Miklós Petrozsény első állami tanítójának emlékei.

27. Rendes teherszekér nem létezett, ha volt is néhol egy olyan idomtalan szekér utánzat, a kerekek nem kerekek, hanem nyolc, tíz szögletesek voltak és az egész szekeren nem volt egy szegnyi vas sem s az egész csak fából állott ; míg nyáron is, ha valami terűt kellett vinni, trágyát a földekre vagy más egyebet - szénával vitték. Csak Zsil - Korojesden volt három élelmes ember, igaz az egyik Onen Brinzen nem volt zsilvölgyi, hanem Szeben vidékéről való születésű, ezeknek volt rendes lovasszekerük - Sámsoni Pályák Gusztáv bányamérnök. Emlékiratai. /:kézirat:/ I. iv 3 lap.

28. ^{d?} similiter de Malomwiz Bogogazzonfalva vocata in districtu de Hatzak existente, Maiestati nostrae factam, Tum uero comodo et utilitati eiusdem possessionis quae per Turcas saepe saepius desolata fuisse perhibetur, ut habitatoribus quoque frequentior redderetur consulere uolentes ad eandem possessionem forum hebdomadale liberum singulis diebus Sabbathi. Hunyadmegyei oklevéltár Déva évk. XIX. 98.

29. tum vero demissarum precum Familiarum Condivisionalium Kenderesi et Mara Fagi Felsőszálláspataka Possessorum, benigna habita reflexione, volentes insuper utilitatem, et commodum haereditarii Modri Magni Principatus Transylvaniae promovere, et populis, incolisque ejusdem succurere, in Felsőszálláspataka Comitatus Hunyad ingremiato duas Mundayas Anniversarias diebus Sancti Georgii veteris et Sancti Michaelis novi Stylli, praeterea etiam Fora seu Mundayas hebdomadales singulo die Iovis, si in hunc dies Festus non incidat sin secus autem igitur die, seu Feria proxima non impedita, sub iisdem omnino libertatibus, iuribus, Privilegiis, et immunitatibus, quibus aliarum Civitatum, Oppidorum, Villarum, et Possessionum Mundayae anniversariae, et Fora hebdomadalia celebrantur U.o. XIX. 102.

30. Nyáron pedig Oromániába a Târgu-Jiu betivására mentek ki kukorica után, úgyhogy a vulkáni vámon keresztül, hetenként 5-600 lóval hoztak be kukoricát. Pályák I. II. 2.

30A. Már akkor szállítottak lóháton a vulkáni parasztek köszönet a boldogfalvai kovácsoknak, kik a Kendeffy birtokán köszénnel dolgoztak. II. 1. U.o.

31. A zsilvölgyi szénelőjövétel felkutatása és első kihasználása a Hoffman Testvérek és Maderspach Károly érdeme, kik már a múlt század negyvenes éveiben beható kutatásokat eszközöltek, anélkül, hogy annak hasznát hozzó, rendes műveléséről szó lehetett volna, ami elsősorban a rendkívüli nehéz és rossz közlekedési viszonyoknak tudandó be. - Andreics és Blascheck : A Salgótarjáni Kőszénbánya II.
32. Béro Haber 1864-ben furásokat eszközöltetett, melyek kedvező eredménye alapján érintkezésbe lépett Freunddal, az Első Erdélyi Vasút építőivel, ki biztosítva látván vállalatát, mérnökei megbizta, egy Dévától - Petrozsényig vezető vasutvonal tervezésével, mely később közbejött akadályok miatt Piskitől építtetett ki. - Stark Károly Arch. /:kézirat:/ 5 old. Lónyagyarmat.
33. Pe la 1850 Societatea Braşoveană de Mine şi Cuptoare începe lucrări de explorare şi se străduieşte, ca să şi asigure drepturile de posesiune a straturilor de carbuni. Petroşeni 1925.
34. Andreici: A Salgótarján. Bpest. 1903. 21 old.
35. A hivatali ,tishti és munkás lakások építésére 54000.- forintot engedélyez a pénzügyminiszterium, kikötve 50 kisebb munkás lakás építését. Stark 6 old.
36. Petrozsényi telekkönyv 1873 április 20-án készített házszámozási lajstroma azerint Petrozsényben 327 számozott ház volt felvéve - ebből 105 a Brassói bánya és kohó egylet tulajdonát képezte a felső és alsó gyarmatokkal. Petrozsényi telekkönyv oklevéltár I. kötet 1873.
- 36 a A Zsilvölgyi őslakok, kik csak állattenyésztéssel foglalkoztak, am- bár földjük elegendő volt, csak a házuk melletti kis földet művel- ték meg kukoricának. Nagyon kevés olyan gazda volt a Zsilvölgyé- ben kinek egész évi szükséglete termett volna, a legtöbbje legin- kább Hátzsegről szerezte be azt, ahová valami állatokat vitt elad- ni s azon vásárolt be, amire szüksége volt... Későbbi időben, mikor a Zsilvölgyben az itten letelepedett idegenektől látták, hogy min- den házi kertben krumplit termelnek, ők is kezdtek többet termelni Ruhájukat, fohérneműiket mind házilag készítették úgyhogy csak booskort kellett venniük pénzért, de ha egy szarvasmarhájuk elhul- lott annak bőréből csináltak booskort és sokszor úgy szőrösen vi- selték a booskort, még a dísznőnek a bőrét is lehúzták és lábbelít készítettek belőle csak, hogy pénzt ne adjanak ki. - Polyák I. iv 2.

- 36A. Brassói bánya és kohó egylet törzskönyve 1858-tól 1868-ig Petrozsény nagyiroda.
37. A vulkáni vámhivatal akkor dohány nagytőzsdét, sóraktárt és bélyeg árusítást kapott. A Petrozsényben székelő vasuti, bányászati és egyéb vállalatok csakis Vulkánból szerezhették be ezen szükségletüket ezen cikkek közül, tehát kocsikkal kellett azt Petrozsénybe vinni, akkor lett a Petrozsény és Vulkán közötti út járhatóvá téve. A posta egy kétkerekű taligán mindennap megfordult Fújig, ha értéket pénzküldeményt hozott, az mindig esendőri fedezet mellett történt. A Petrozsénybe szülő levél és pénzküldemények mindaddig, míg a Fiski - Petrozsényi vasut meg nem nyílt Vulkánba érkeztek és mindenkinél onnan kellett a postáját elhozni. U.o. I. 2.
38. Kocsifuvar Petrozsényből Mátszegig 25-30 forintba vagy Fiskiig 42-45 forintot kostált. U.o. II. 1.
39. A vasut megnyitása előtt a hús és tej nagyon olcsó volt, de annál többbe került a ruházat és italnemű. A különféle vallásfelekezetű lakosok lelki szükségletét a bányatársulat nagyobb ünnepekre messze vidékről hozatott papokkal látatta el. Ez a társulatnak tetemes költséget okozott. Kereszteléseket és temetéseket azért legnagyobb részt a gör.kel.pap végezte. Stark II. 2.
40. 1869. január havi üzemi jelentésben jelenti a bányahivatal, hogy az altárnát az igazgatóság által meghatározott helyen, a Ferenc bányatelekben, a Maximilian bányatelek északkeleti határvonala mellett megindította és a jövőben beadványokban "Deák Ferenc" néven fog szerepelni és hogy a lefolyt hóban 24 öl bevágásszerű várat lett hajtva, mellyel az altárhoz a hegy alá jutott. Felterjeszti egyben a hivatal a széntelepekről felvett térképet, melyen a telepek az altárna szintjére vannak vetítve és jelzi, hogy az altárnával az I. sz. telepet hatvanöt a III.sz. 124 és a hetedik sz. 238 ölben fogják elérni. Ugyancsak a térképre utalva, elmondja a hivatal, hogyha a Deák Ferenc altárnát csakis a fővágatban fogják hajtani. A III. sz. telep alig egy év alatt lesz elérhető, már pedig kíváncsinos, hogy a Fiski Petrozsényi vasut megnyitásáig a széntelepek mind feltárva és fejtésre előkészítve legyenek. Javasolja, az altárna fölé emelt légaknából a III. sz. telep 13 öl magasságban egy lejtőaknába hajtását, a lejtőaknának az altárna szintjével való

összekötését és abból északnyugat és délkelet felé feltárások létesítését. Ugyanezt javasolja a VII. sz. telepre is. Ugyanakkor tesznek intézkedést Petrozsényből a Deák Ferenc altérőhöz vezető községi út kiépítésére nézve is. - Stark Arch. 6-7 old.

41. Igazgatósági utasításra jelenti a hivatal, hogy a Deák Ferenc altérővel I. sz. 0.6 láb vastag telep 42 ölben, a II. sz. 0.5 öl vastag telep 43 ölben és a 49-ik ölben a III. vagyis egy hatalmas telep lett feltárva, harántolva. Az altérő 56 öl hosszú és 7 ölnyire hatol be a hatalmas telepbe. Az V. sz. széntelegből, mely 12 14 láb vastag egy 14 öl magas légakna töretett fel a napszínig. A XIII. sz. széntelegen /:vastagsága 5 láb:/ kelet felé egy 30 öl hosszú tárnát hajtottak. A III-es sz. zárt kutatómnyi körben 46 öl, a 61 sz. körben 4 öl, a 89 sz. körben 5 öl hosszú tárná lett ki-hajtván és a 93 sz. körben egy 2 láb vastag szénteleg feltárva.. Jelenti egyben, hogy június 20-án éjjel oly erős vihar vonult el a Zsilvölgy fölött, hogy a 109 sz. kutatásiterületen levő furótor - nyot és kovácsműhelyt, sőt a Brassói Társulat új épületeit is le-rombolta. - Stark Arch. /:kézirat:/ 7 old.

42. La 1866 se creiază 2 secretariate. Unul intinzandu-se dela Iscro-ni până la Câmpului-Neagu și unul dela Banița până la Livezeni , ultimul fiind pus sub conducerea secretarului Costa Sofronie. - Petroșani 1925. 7 pag.

43. A Zsilvölgy akkor a Püji járáshoz tartozott, szolgabíró Püj Zsig-mond püji nagybirtokos, adjunktusa pedig Balázs Bálint bombátvízi földbirtokos volt. A szolgabíró Vulkánban minden 14 napban ugyne-vezett Parancsnapot tartott, amikor is az összes zsilvölgyi bírák, papok, jegyzők és plajások megjelentek, hol a községi és egyáltalá-ban minden hivatalos dolgot elintézték. Minden községben volt két Plajás /:mind Magyarországon a Pandur:/, kik a községben a bíró pa-rancsait végrehajtották és egyszeremind futár szolgálatot is tel-jesítettek. Ezek megjelenése festői látvány volt, mind loháton 24-26-on fekete, bő köpenyegben, hosszú egykövű fegyverükkel, gyűszűik-ben, mint a törökök pisztoly, cifra nyelvű kések és mindenféle érde-kes, antik puskaportartóval felszerelve várták a szolgabírói paran-csokat. Akkor még nem volt járásbíróság, hanem egyes bíróság és az Bonoron Püj mellett volt mivel az egyes bíró Bonori Sándor nagy-birtokos Bonoron lakott és így az egyes bíróság is ott volt elhe-

lyezve. Az egyes bíróság állott Donori egyes bíróból, egy írnokból és egy pandurból. A felső bíróság vagyis a törvényszék Hát-szeg városában volt. Polyak I. iv 2. /:kézirat:/

44. 1866-ban Petrozsényben a Kossuth-Lajos és Templom uca találkozásánál egyetlen deszkabarak állott, melyben a vasut építés munkálatait vezető mérnököknek volt a lakásuk és irodájuk. Stark II. 1.

45. A társulatnak már az 1870-es években volt orvosa és kórháza, ami az altiszti kaszinó épületében, honnan később a kincstártól átvett és terjedelmesebb Kálvária ucai épületbe telepített. U.o.

46. Petrozsényben 1869-ben a felső kolónia és a Fő uca táján még nyírfa és egyéb bokrok voltak, mint a Kálvária hegyen. Csak a

46b. mostani piac helyén volt egy pár fa és deszkabarak, ahol italt és némi élelmiszert árúsítottak, de kezdték az építkezést is. Később foghény faház épült a piactéren ahol Rudernek volt lisztkereskedése és kenyérárúsítója. A Ruder-féle telken pedig hásvilági őrmény kereskedőnek volt fűszer, rőfés és ruhakereskedése. Ezek voltak Petrozsényben az első kereskedők. Barcsay Árpád azon a helyen, hol most a Városháza van egy kocsiműt épített, minden évben valamit hozzá épített míg a mai nagyságban és terjedelemben meg nem lett.

1869-ben planirozták a petrozsényi pályaudvart azaz szélesítették, miután a domb végett alig két pár vágányt lehetett lefektetni és az Indóházat is akkor kezdték építeni. Mátéffy hátszegi gyógyszerész szemben az Indóházzal fenn a dombon a Klein Tesvérek házának a vasut és piac felénlevő sarokház volt az és ott 1870-ben gyógyszerertárt nyitott, amelyet Gerbert Guido vett és később meg is vette. Polyak II. 4.

47. 1870 szeptember havában a Deákban a petrozsényi-piskii vonal megnyitása után havi 55000 mázsát termelt... Egy vámmáza apró és darabos szén 30 krajcárba, egy vámmáza nagy darabokból álló mennyiség ára a petrozsényi kincstári rakodón vagonba rakva 40 krajcárba került. Stark II. iv 2.

A Deákakna alatti körök előkészítése céljából segéd akna süllyesztéséhez fognak, az első, III. IV. V. és VI. telepeken pedig a fejtés előkészítésére 1017 öl hosszú feltároló és szállító nyi-

lamot hajtathatnak. A Deák tárnát kőboltozattal látják el. 1871 év végéig az I. sz. telepen 224 öl fekvő és fedő várat, a III. sz. telepen 623 öl harántolás, 16 öl tömedékgurító 284 öl összes magassággal, a IV. sz. telepen 93 öl, az V. sz. telepen 88 öl hosszú nyílászáró és 116 öl hosszú tömedékgurító, a VI. sz. telepen 46 öl hosszú nyílászáró és 34 öl magas légakna, a VII. sz. telepen 46 öl hosszú szállító nyílászáró és egy 127 öl magas légakna, a IX. sz. telepen 45 öl hosszú nyílászáró, a X. sz. telepen 16 öl és a XIII. sz. telepen 3 öl hosszú várat lett kihajtva. Egész évi széntermelés 1187800 mázsa. 1872-ben a Deák akna 366 öl mélységet ért el. A Deák tárna így 313 öl hosszú és 18 széntelepet határol. A széntermelési költséget 20.3 krajcárrol 10.4 krajcárra szállították. Stark VIII.

46 B. A földek akkori értékét világosan bizonyítja a petrozsényi telekkönyvnek 1869 április 27-én kelt okirata, amelyben a Brassói bányász és kohó egylet 32 hold és 1407 ktsz. ölnyi területet vesz meg a petrozsényi lakóktól 3688 forint és 84 krajcárért. Maga az írat : Jegyzőkönyv, mely felvételre a Sili Járás szolgabírói hivatal által Petrozsény községben f. 1869 év ápr. hó 27-és 28-án. Jelenlevők Balázs Bálint /:szolgabíró:/ Dan Derony bíró, János Birlida esküdtek. A tekintetes Tisztségnak f. múlt év december hó 12-én 3559 sz. alatt kelt rendelete folytán a Brassói bányász és kohó egylet által Petrozsény községe határában Buzé Stefan, Buzé Dumitru, Buzé Mitu, Petru Angyel, Dregan Voinea és több részeseiktől kifizetési célba vett 32 hold 1407 ktsz. öl föld részletek kisajátítása múlt év október hó 9-én elpróbált kisajátítás nem sikerülvén, a fennírt földrészleteknek az írt bányász és kohó egylet részére fennidézett szám alatt kelt rendeletben közlött határozat teljesítésbe illetőleg a földrészleteknek szabályszerű átvétele és a bányász és k.egylet felhatalmazottja fervealter Gedike Henrik urnak leendő átadása végett Petrozsény községében kiszállván, miután az illető községi előljárásság által, mindazon egyének, kiktől az alábbi földrészletek kisajátítása a Tkts. Tisztség által határozatilag kimondatott, előhívtak és külön külön mindenik a Tkts. Tisztség végzése felől értesítettek és kikérdeztettek, hogy hajlandók mind azon földrészleteket, melyek múlt év október hava 9-én felvett

- becslési jegyzőkönyvben A, B és C, D, E, F betűkkel kijelölve vannak, azokat kisajátítani célba vett bányatársulatnak a Tkts. Tisztaság határozata teljesedésbe vétele mellőzésével birtokába ereszttem. Miután a tulajdonosok a földségletek betsértékén megnyugodtak azaz rendre mint következik kifizettek összesen f. 3688, 84
48. 1871 év tavaszán Nagybányáról, Oláhláposról, Szomolnokról 67 család telepedett le Petrozsényben. Stark III. iv.
49. Az erdélyi vasut a forgalmat nem tudta lebonyolítani, miért is 40000 mázsa szén a rakodon lett felhalmozva. Ez okozta azt is, hogy ezen évre előirányzott 2477500 mázsa szén nem termelheték ki. U.o.
50. 1871-ben jött egy belga társaság Raigear Amade belga bányamérnök vezetése alatt a Zsilvölgyébe, köztük volt Miksa a mexikói császárnak titkárja is. Ezek megnézték a Felső Zsilvölgyben a Hoffmann Rafael és a Transylvania területeit. Menny nap múlva Raigear bányamérnök megegyezően lejött és alaposan megvizsgálta az egész Felső Zsilvölgyi területet. Ezután csakugyan megtörtént a vásár a belgákkal és a Transylvania és Hoffmann Rafaellel ; Miután a magyar kormánytól azt az ígéretet kapták, mert akkor M. Oromániával még nem volt vasutal összekötve, hogy az egyik vasuti összeköttetés okvetlen a Szurdoki szoroson keresztül vezetendő vasut lesz. Ami dőn azonban a B.pesti országgyűlés az orsovai és predcali összeköttetést megszavazta, a belgák visszaléptek és nem vették át a megalkudott területeket, hanem inkább lemondtak az adott 30-40 ezer forintról, amit előlegül az illetőknek adtak volt... Hogy a bányák és építkezések faanyagban hiányt ne szenvedjenek Maderspach Senior Kendeffy Samu és Kendeffy Árpád hunyagmegyei nagybirtokosokkal, kiknek a Zsilvölgyében a Páring alatt nagy kiterjedésű fenyves erdejük volt, társult Petrozsényben fűrészt állított fel. Polyák III. 1.
51. A vasuti építést az osztrák porosz háború után fellépett nagy kolera járvány miatt 1866 év végéig nem kezdhették meg. Stark V. 5.
52. A Piski Petrozsényi vasut építését először Merigortól a Dealul-Babi hegyen keresztül Vulkánba és onnan Petrozsénybe tervezték, de később Polenszky vasuti mérnök zseniális tervét fogadták el t. i. Merigör - Banioza - Petrozsény közötti vonalat és ezt is é-

pitették ki Szeppel és Klein magánvállalkozók által. De nem volt akkor annyi alagút, hanem bevágások voltak. A vasut forgalomba való hozatala után a merizori oldalon a vasuti vonal kezdett lefele csuszni így azután kezdtek mindenütt tárnákkal a vizet lecsapolni és az alagutakat építeni. - Polyák II. 1.

53. A vasuti munkálatokat egy olasz vállalkozó Martino végezte, nagyon sokba kerültek és évekig tartottak. A Merizor Baniceai vonalon egy pár ezer olasz kötőre, kőferagó és kőműves dolgozott, kik nagyon sok pénzt kerestek, hiszen a leggyengébb napszámos naponta 6-7 forintot kapott. Így fizetés alkalmával egyes alvállalkozók úgy fényképeztették le magukat, hogy egész testük tele volt akasztva ezresekkel. A Merizori völgy egészen tele volt fa és deszka barakkokkal építve, hol italt és élelmiszert árúsítottak. A rend és biztonság fenntartására egy esendőőrre volt egy pálya ór házban felállítva és a szolgabírói adjunktus folyton itt tartzkodott. U.o.

53A. Româniile de aici desconsideră pe mineri, batjocurindui "baraber" sau "bărba" /provine dela cuvântul nemțesc Bahn-Arbeiter, de pe timpul când se făcea pe aici calea ferată/. Azi atât e de întrebuintat acest cuvânt pe Valea Jiului, încât nu există alt cuvânt mai ofenzător, mai de dispreț. Dr. Eugen Giurescu Anuarul II.12.

54. Akkor a személyvonat csak egyszer járt naponta és pedig Petrozsényből elindult reggel Piski felé és Piskiről elindult délután Petrozsény felé, tehervonat is kevés ment, miután a széntermelés is eleintén nagyon kevés volt. Nagy esemény számba ment, ha a brassói bányatársulat 24 óra alatt 30 wagon szénat termelt. Polyák II. 4.

55. Mikor a Piski-Petrozsényi vasut megnyitott nagyobb 300-400 darab-ból álló állatexportokat hajtottak Petrozsénybe, ott bewagonirozták és egyenesen Kőbányára meg Bécsbe vitték, így a vulkáni vámon évente 60-70 ezer sertés jött keresztül. Azonkívül sok barbéc és szarvasmarha jött be. U.o. I. 3.

56. A Brassói kohó és bányaegyület törzskönyvei 1870-80 között. Petrozsény nagyiroda.

56A. Buday János : A Hunyedi Póssperesség rövid története. Bpest. 1916. 60 oldal.

57A. Benes igazgatósága alatt épült tovább a felső kolónia és az igazgatói lakás a vasuti állomással szemben, a tisztviselői kaszinó, amely az alsó kolóniában a társulati vendéglőben volt. A kincstári bányák haszonbérbe vételével a mostani altiszti kaszinóba, mely eddig kórház volt, a brassói kórházat a Livezeni kincstári kórházba helyezték át és így lett a volt kórházból altiszti kaszinó.
Polyák III. 1.

57aa. Az első tiszti étkező és kaszinó a Hosszú-uccában, a mai Kekkel féle vendéglőben volt, majd a kórháznak a kincstártól bérbe vett helyiségbe való áttelepítése után a mostani altiszti kaszinóba helyeztetett át, míg előbbi az altiszteknek lett átadva. Stark III.

57B. Nagy Miklós áll.el.isk.igazg : emlékezése Petrozsény.

58. Az 1874 évi záró számadás 324297 frt. veszteséggel záródott, amit ezzel indokol a hivatal, hogy az előirányzott 3207000 mázsa szenet csak nem egészen a Deák bányából kellett volna kitermelni, ez azonban felrobbant és így benne a fejtés hosszú időn át szünetelt, sőt helyreállításra is nagyon sok költséget igényel. Stark IX. 2.

59. Az 1873-ban Petrozsényben a kolera szedte áldozatait egy évvel később pedig a fekete himlő. A temető akkor a Keleti bánya vagyis az akkori bányagondnoki lakás közelében volt, míg aztán pár évvel később a mostani helyre helyezték át. Polyák III. 2.

60. In anul 1874, sub motivul de apăsă vitele din Ungaria contra epizotilor din Orient prin art. 20 din lege, se prohibește importul de vite și râmători din România. Această dispozițiune a determinat ridicarea enormă a prețurilor carnilor. Lucrătorii a căror sâlă rămasă acelas, fiind izbiți în existența lor, au declarat pentru prima oară greva. Petroșani 1925.

61. A 70-es években a brassói bánya és kőhő egyet transzferoztatta a Szurdok szorosát. Bécsből vagy 16 mérnök jött a munkát végezni. De Oromániában az út építés nagyon lassan ment, így Lajnicáról az akkori magyar határig csak 1882-ben jutottak 1-2 méteres lovagló úttal. Polyák III. 3.

62. Barcsay Kálmán az akkori alispán kieszköszölte a miniszteriumnál, hogy inség munka címén a miniszterium 32000 forintot adott. U.o.

63. In anul 1880 de către o comisiune mixtă română-maghiară se fixează traseul șoselei Petroșeni-Târgu-Jiu, care în 1890, fiind termi-

nata, este predată circulaţiunii publice Petroşani 8 pag.

64. A templom 1887-ben épült Tallatschek Ferenc bányafőigazgató segítségével. A kincstár 46000 korona kamat mentes kölcsönéből építették Györke Ferenc és Martina János építővállalkozók, mely összeget a brassói bányatársulat munkásainak társulódója fizetett vissza 20 év alatt. A templom telkét a brassói társulat adta. Ugyanaz az bőcsfőttő templom mellett egy emeletes házat a papság rendelkezésére 1887-ben. A mai plebániát a bérházzal együtt 1909-ben a hitközség építette. Buday a Hunyadi Főesperesség rövid története Bpest 1916. 60 oldal.
65. Sfinţirea noiei biserici o a săvârşit în toamna anului 1888 I. r. S. Sa Dr. Victor Mihályi atunci Episcop al Lugojului. În anul 1900 a zugrăvit iconostasul celebrul pictor bisericesc Octavian Smigelschi şi biserica a fost din nou sfinţită de către P. S. Sa episcopul Lugojului Dr. Vasile Hosszu. Dr. Jacob Radu istoria. vicariatului gr. cat. al Haşegului. Lugos 1913.
66. A költséget 1427 forint 1 krajcárba kerültek Barcsay Árpád főgondnok, Goro Ede gondnok idejében. Ref. anyaszentegyház emlékkönyve. Petrozsény.
67. Die feierliche Weihe dieser neuen mit einem Kostenaufwande von 22500 fl. fertiggestellten Kirche nimmt am 29 Juni 1896 vor. Pf. Michael Felger : Geschichte 17 Seite.
68. În timpul 1890, pe timpul Arhiepiscopului şi Mitropolitului Meşianu din Sibiu şi a Vice - Protopopului Stancu Avram din Petroşani se ridică biserica greco-orientală. Petroşani 8 pag.
69. Petrozsényben az első új templom a zsidó zsinagoga volt, melyet Barcsay Árpád 1871-ben építtet fából és amely 1913-ban leégett. A római katolikusoknak a 70-es évek elején Livenesseniben a gör. kath. papilek házzal szemben imaházuk volt, mint kath. plebános Biringer József működött itt először. Polják IV. 1.
70. Petrozsény Városi Statisztika.
71. Statisztika. Hunyad vármegye 1902. 47 sz. - 1873-ban a bányatársulat egy háromosztályú egy tanerős a vegyes iskolát létesített. Később a kormány is létesített egy több tanerős hatosztályú elemi iskolát. 1911-ben a község is állított fel egy négy tanerős

jü ellemi iskolát. Stark III. 1.

72. Petrozsény Városi Statisztika. 1925.

73. Petrozsényi bányatelep törzskönyvei. nagyjroda 1890-ig.

74. Szentferencrendi nővérek anyaháza /:Mallersdorf:/ 1893-ban hat ellemi osztályú leányiskolát épített, mely 1905-ben polgári leányiskolával bővült. Az iskola igen látogatott. A tanulók száma 1915-ben 4-500 száz volt. Szentferencrendi nővérek működnek ugyancsak a társulati és kincstári kórházakban. A nővéreket az iskolában is a kórházba is Wéber Béla /:1886-99:/ főesperes-plebános hozta be. A plebánia anyakönyvei 1872 január 1-én kezdődnek. A hívek száma /:1915:/ 6300 a filiákban 653 lélek volt. 1919 óta népes római katolikus fiu ellemi és a plebánia épületében egy virágzó polgári fiu iskola /:1925-26 tanévben 180 növendékkel:/ működik. Buday.

75. 1882-ben jött Tallatschek Ferenc, Benes Gyula helyébe, mint bányai-gazgató. Tallatschek alatt Petrozsényben a társadalmi élet is fellendült, mert ő mint zeneértő és szerető a bányazenekart új és jó erőkkel gyarapította és fejlesztette. Lövész-egyletet alapított, altisztek és polgárok bevonásával. Ő maga lett a lövészmeister. A Barcsay féle kertben Pavillont építettek és ott volt a lövölde, minden Vasárnap - természetesen csak nyáron - délután céllövés volt és a bányazenekar ott játszott. Ez azután Petrozsénynek egy nagyon szép és jó szórakozó-helye lett minden Vasár és Ünnepnep. Tallatschek alatt az építkezés némileg stagnált, mert nem volt elegendő tőke, de leginkább oka annak a brassói társulat vezérigazgatója volt, aki a zsilvölgyi bányákkal nagyon mostohán bánt és csak a kaláni vasgyárat akarta emelni és gyarapítani, ez pedig mind a bánya rováására ment. Pólyák III. 3. Két helyi ujsága is volt Petrozsénynek : 1896-ban alapított Petrozsény és Vidéke, melyet a néhai Figuli Antal nyomdatulajdonos és könyvkereskedő indított meg. 1909 óta a Zsilvölgy. Majd a Katholikus Tudósító. Legujabban a Jiul Cultural vállalatában a Gazeta Jiului meg a Zsilvölgyi Napló jelen meg. Külön, időszakonként a Graiul Muncitorimeit.

76. Az 1878 évi termelés 53096 tonna, az ezen évre előirányzott mennyiségénél 126 tonnával több. A feltárás, előkészítés és fejtés költségei tonnánként átlag 3 frt. 30.8 krajcár volt. 1879 augusztus 31-én 79 elnöki szám alatt megérkezett a hivatalhoz a kincstári bá-

nyák bérbeadására vonatkozó a brassói bánya és kohó egylettel kötött szerződés, mely 1879 év augusztus hó 1-től 1896 év december 31-ig kötött. Stark I. 2.

77. Haszonbéri szerződés. Másolat - kivonat. Zsilvölgyi m.kir.kincstári kőszénbányák és egyéb ingatlanok és jogok haszonbérbe adása iránt a kir.kincstár képviselőjében a m.kir.pénzügyminisztérium megbízásából eljáró Szatmáry Béla miniszteri tanácsos, mint haszonbérbe adó és a salgótarjáni kőszénbánya részvénytársaság, mint haszonbérbevevő között, az alábbi napon és helyen a következőkben létrejött : I. Haszonbérbe adja a kir.kincstár a salgótarjáni kőszénbánya társaságnak évi Kettőszázezer /:200000:/ korona haszonbérért 13 /:tizenhárom:/ év tartalmára, vagyis ezerkilencszáznégyszáztizenhat /:1904:/ évi január hó 1-től kezdve egyezerkilencszáztizenhat /:1916:/ évi december hó 31-ig a Zsilvölgyben fekvő összes kincstári kőszénbányaműveket, az azokhoz tartozó valamennyi telepet, épületet és üzemberendezést, az alábbiak kivételével, tehát az alább megjelölteken kívül ugyanazokat a tárgyakat, melyek az 1886.évi február hó 27-én kelt és a kir.pénzügyminisztérium által ugyanazon évi március hó 13-án 14712 sz.a. elfogadott szerződéssel a brassói bánya és kohó részvényegyletnek bérbe voltak adva, melyek erről a társulatról az 1895 évi június hó 14-én kelt átruházási jogügylet révén a kincstár utólagos jóváhagyásával a salgótarjáni kőszénbánya részvénytársaság haszonbérletébe kerültek s amelyeket az utóbbi társaság az 1886.évi február 27-i alap szerződésen 1895 évi június 21-én, 1898.évi augusztus 21-én, 1900. évi július hó 5-én eszközölt s a kir.pénzügyminisztérium által 39842 - 1895, 65528 - 1898 és 42269 - 1900 sz.a. elfogadott szerződés alapján az ideig szakadatlanul bérben birt... kötelezettséget vállal a társaság arra, hogy a gör.kath.továbbá az ágostai ev.református lelkészeknek meg az állami elemi iskolai tanítónak lakásukul, valamint a Deák gyarmaton levő állami elemi iskola elhelyezésére átengedett épületeket ugyanezekre a célokra a jelen szerződés egész ideje alatt meghagyja s azokat állandóan jókarban fogja tartani... XV. A társulat által eddigi bértartam alatt is teljesített díjazásokat és segélyeket nevezetesen a., a római katolikus lelkész számára évenként egyezer négyszáznegyven /1440/

koronát b., a gör.kath.lelkész számára évenként hatszáz /:600:/
koronát c., a főtanító számára évenként hatszáz /:700:/ koronát,
d., 3 tanítónak külön-külön évenként hatszáz /:600:/ koronát, e.,
1 tanítónőnek évenként négyszáz /:400:/ koronát a bérlet egész
ideje alatt a társaság fizetni köteles. Azonfelül kötelezi magát
a társaság f., az ágostai és ev.református lelkészeknek is egyen
ként hatszáz /:600:/ korona évi segélydíjat fog fizetni haszon -
bérlet tartama alatt. Kötelezi magát továbbá a társaság, hogy
főntebb megjelölt lelkészek és tanítók, valamint az iskolák és i-
maházak számára fűtési anyagot ingyen fog szolgáltatni azon mér-
tékekben, amint azt az eddigi bérlet idejében szolgáltatatta...XVI.
Ezen szerződés a kincstára nézve csak a kir.pénzügyminiszterium
jóváhagyásával lép érvénybe, ellenben a társaságra nyomban az alá-
írás után válik kötelezővé. Bpest, 1904 évi június 11-én salgótar-
jáni kőszénbánya társulat : Dr.Chorin sk. Frischmann sk. Szatmá-
ry Béla sk. miniszteri tanácsos. Előttünk mint tanúk előtt : ifj.
Dr.Chorin Ferenc sk. Szabo Károly sk. 20830 - 1904 jóváhagyom.
Bpest, 1904 június 12. Lukács sk. m.kir. pénzügyminiszter. Bánya-
hivatali irattár. Lónyagymat.

78. Jegyzőkönyv. Másolat kivonat. Felvétel Petrózsényben 1903 feb-
ruár 10-én és következő napjain az m.kir.kőszénbányahivatal hel-
ségében. Jelen voltak az átadó bányatársulat részéről : Dr.Reiner
Ede igazgató, Roth Floris bányaiszámvevő, Görög Gábor igazgató he-
lyettes, Rudolf József bányagondnok, Gergely Hugó cégvezető. Átve-
vő kir.kincstár részéről : Andreics János m.kir.fő bányatanácsos,
Bardossy Antal m.kir.fő bányatanácsos, Kantner János a m.kir.bánya-
mérnöki hivatal vezetője, Fricskovszky József a m.kir.pénzügyminis-
teri számvizsgáló. Átadás tárgyát képezik a salgótarjáni kőszén-
bánya társulatnál bérletben volt kincstári kőszénbányák és ama-
tartozékaik. A vonatkozó szerződések felolvasása után megállapí-
tatott, hogy a bérlet társulat ez alkalommal köteles átadni: a.,
a kőszénbányaműveket, adományozó bányatelkeket és kőszénkutatási
jogokat. b., A mezőgazdasági célra szolgáló földterületeket a mu-
kások részére kiosztott, bekerített házikertek kivételével. c., A
tégla- és téglavető fele részét. d., kilenc livezeni házát. e., a csimpai
bányát. f., A petrózsényi északi rakodó melletti készletkezelési

területet. g., A megszüntető szerződés V. pontjában leírt területet a Deák akna körül. h., A kincstár által átvett ingatlanokhoz tartozó leltéri tárgyakat... Irattár. Lőnyagyarmat.

79. Adja tehát a társulat a. A Lőnyagyarmat területét. b., Lőnyai gyarmat - Deák bányai vasút területét a Lőnyagyarmati állomással együtt. c., Deák gyarmat :/Livezeni:/ területéből a 21, 23, 34, 44, 55, 65, 75, 85, 86, 87 számokkal jelölt 29 négyes munkalakásokat és ezekhez tartozó mellékhelységekkkel és kertekkel együtt. U.o.
80. Az I. alatt csatolt kimutatás szerint átvétetett 214 lakás és pedig 168 a Deák gyarmaton, 42 Petrillán és 4 az északi rakodón... Átvétetett továbbá a gép és kovácsműhely, asztalosműhely, szertár, öntöde és rendezőház. Ugyancsak átveendő lett volna a gőzfűrés, amely azonban, mint a helyszínen megállapítatott a közel múltban leégett. U.o.
81. Átvétetett illetve átadott a keskenyvágányú vasutnak még a bérlő társulat birtokában levő deákbányai - petrozsényi vonalszakasza... A bérlő társulat átadja illetve a kir. kincstár átveszi az északi rakodót és a készlet kezelési területet... A bérlő társulat felvételre felajánlja a kir. kincstárnak az északi rakodón általa fejtetett 79 cm. nyomtávú vágányt folyóméterenként 7 korona árban váltóval mindennel együtt. U.o.
82. Az 1910 évi november hó 1-én átadandó kórház kibővítésére fordított és igazolandó építési költségekre elhatározatott, hogy a költségek fele a társulatnak megtérítendő. U.o.
83. Societatea Salgo-Tarján aprecind oportunitatea sprijinului financiar al institutiunilor romanești ajunse, in Aprilie 1920, ea impreună cu Banque Commerciale Hongroise din Pesta, să încheie o convențiune cu Banca Romanească și Creditul Extern pentru formarea unei societăți, in care capitalul romanesc să fie egal cu acela al grupului ungar. Petroșani 18 pag.
84. 1911-ben épült fel a jelenlegi osztályozómű, mely a termelés fokozódásával megfelelőleg bővíthető. Az egy közös hajtóművel mozgásba hozható ugynevezett Karlik féle rostákból áll. Évi teljesítő képessége 5 millió q. Az építésre és berendezésre 337442 kor. 61 fillért költöttek. A Villamos Központ 1912 július hó 1-től

kezdvé Petrozsény világítását is ellátja. Az áramfejlesztésére 2 db. egyenként 3700 HP turbogenerator szolgál. Építési é berendezési költsége 1490040 kor.33 fillérbe került. Strak XII.1.

85. 1913-ban a vasuti állomás áthidalása, a kir. adóhivatal, mely eredetileg a kinostéri alkalmazottak kaszenójának épült és végre december havában a nagyon hiányzott vízvezeték.
- 85B. Petrozsény összes ucca nevei nevet cserélnek és pedig : Kossuth Lajos ucca Str. Begele Ferdinand lett így tovább Szép ucca Str. Cloșca, Mérleg-Hora, Iroda-Mihai Eminescu, Hosszu-Guze Vodă, Máttyási Prințul Carol, Templom-Mihail Viteazul. A Livezeni gyarmatban délről északra Str. Cimitirului, Ilarie Chendi, Juon Creangă, O. Josif, Octavian Goga, Prin. Ileana, Nicolae Jorga, Str. Targului, Gh. Coșbuc, Prinț. Elisabeta, Nicolae Filipescu. Az alsó koloniában Str. General Dragalina, Imp. Traian, Sf. Varvara, Avram Jancu, Andrei Saguna, Micu Clain, Str. Aradanilor, Tatarescu, Gh. Barițiu, Vasile Alexandri, Mihail Cogălniceanu és Str. Jiului.
86. A bányász napi fizetése 1923-ban 90.01 Lei, a riznásé 80.30 Lei, a töltőé 67.77 L. és az iparosé 83.21 Lei volt. Ebben az évben átlag egy munkás 75.12 Leit keresett. A bányász napi bérének hullámzása 1919-ben 54.17 Lei, 1920-ban 85.37 - 121.48 Lei, 1921-ben 59.47 Lei, 1922-ben 66.97 Lei, 1923-ban 90.01 Lei, 1924-ben 112 Lei volt - Petrozsény 126 old. Petroșani 126 pag.

VONATKOZO IRODALOM.

- Andreics-Blascheck : die Zsylvtaler Gruben. Wien 1906.
- Buchas E : Studie über die Errichtung von Klein-Wasserkraftwerken am Ungarischen Jiu südlich von Petrozeni /: Handschrift.:/
- Buday J. : A Hunyadi Főesperesség rövid története Bpest.1916.
- Fodor-Bruz:Hunyadvármegye.Déva 1905.
- Fuchs T. : Tertiärfossilien. Wien 1885.
- Gaal István Dr.: újabb adatok a Zsilvölgyi rétegek elterjedéséhez. Annales M. N. H. Bpest.1916.
- Giurchescu E. dr.: Valea Jiului. Anuarul II. 1921.
- Heer-Ostw.: A Zsilvölgy kőszene. Föld.Int.Évk.1872.
- Heirich Victor : A Zsilvölgy bányászatának rövid ismertetése. Déva 1910.
- Hoffmann Károly : A zsilvölgyi szénteknő Bpest.1870.
- Hunyad vármegyei történelmi és régészeti társulat évkönyvei. Bpest. Franklin 1888. Déva 1902.
- Hunyad vármegyei Almanach 1909-10 Déva.
- Inkey : román és magyar geológiai felvételek a két ország határ hegységén. Föld.Közlöny.1889.
- Koch Antal: A Strigy folyó torkolatának környéke. Erdélyi Múzeum.Kvár.1892.
- Kuun Géza gróf: Hunyad vármegyéről. Kvár.1890.
- Krizko-Bohus: Az Urikány-Zsilvölgyi magyar kőszénbánya Bpest. 1903.
- De Martonne : Sur l'histoire de la vallée du Jiu.Paris 1900.
- Moldován S. : Țara noastră. Sibiu 1896.
- Munteanu-Murgoci: Masivul Parang. București 1898.
- Nopcsa F.br.ifj.: Adatok a Zsilvölgy geológiájához. Bányászat és kohászati lapok. Bpest.1903.
- Oszták-Magyar Monarchia. 7 kötet.
- Papp Károly dr. : A magyar birodalom vasérc és kőszén készlete Bpest.1915.
- Pelger M. : Geschichte der Kolonisation im ungarischen Schilthale. Hermannstadt. 1896.

Petrozsényi Egyházak okmány gyűjteményei és anyakönyvei.

Petroșani Monografie. București 1925.

Petrozsényi szénbánya társulat okirattára.

Petrozsényi telekkönyvek.

S. Polyák G.: A Zsilvölgy Hunyad vármegyében. Emlékirat. /: kézir-
irat. Aninosza-bánya: /.

Radnoti Dezső: Erdélyi Kalauz. Kvár. 1901.

Radu J. dr. Istoria vicariatului gr. cat. al Hațegului. Lugoj. 1913.

Socol V. : A zsilvölgyi állami szénbányák. Lányagyarmat. /: Manus-
cript in limba română: /

Stark K. : Arch. Kézirat. Lányagyarmat.

Staub M. dr. A Zsilvölgy aquitankorú florája. Föld. Int. Évk. VII.
Bpest. 1884-87.

Századok 1868, 1879, 1889, 1893 kötetekben.

Téglás Gábor : Hunyad vármegye Bpest. 1902.

Törzskönyvek. Szénbánya társulat. Nagyiroda Petroșeni.

Vármegyei Múzeum Irattár Déva.

Vician Ede: Magyarország vízerői. Bpest. 1913.

Zalaetnai bányakapitányság levéltára.

T A R T A L O M.

I. FÖLD ÉS AZ EMBER.	2 oldal
II. PETROZSÉNY FÖLDRAJZA.	4 "
III. PETROZSÉNY TELEPÜLÉSE.	
1. Ókori őr és vásártanya.	7 "
2. Középkori vadász és pásztortelep.	8 "
3. Újkori állandó - pásztor és föld- művelő település,	11 "
4. Legújabbkoru széntelepülés.	13 "
IV. FÜGGELÉK.	25 "
VONATKZÓ IRODALOM.	43 "

PETROȘENI.

1:5000.

Pályatortelep:

1870-ig épült

Szenttelep:

1870 - 1890

1890 - 1910

1910 - 1920

1920 - 1926

1926 évek nyarán.

Egy egység = 100,000 q. szén.
Egy egység = 100 dolgozó.

